

2005 ЧЫЛДЫН ИЙГИ ЧАРТЫНДА «ШЫН» СОЛУНГА ЧАГЫДЫЛГАНЫ ИЮНЬ 10-ГА ЧЕДИР УЗАТКАН. ЧАГЫДЫП АЛЫРЫНЧЕ ДАЛАЖЫНАР!

«ШЫН» – ниитилел-политиктиг солун, неделяда үш катап үнер. Номчукчулар-биле быжыг харылзаалыг. Номер бүрүзүнге бидүрүлгелерде, организацияларда, өөредилге, культура албан черлеринде чаартылгаларны, көдээниң амыдыралын

чырыдып, ол ышкаш номчукчуларның чагааларын тускай арыннар кылдыр белеткеп үндүрүп турар.

Ийги чартык чылда чагыдылганың өртээ: Хууда чагыдыкчыларга — 264 рубль; ооң иштинде редакцияга — 126 рубль,

почта чедирилгези — 138 рубль. Пенсционерлерге (чингелдегит) — 230 рубль; Организацияларга — 300 рубль. 3 айда хууда чагыдыкчыларга — 132 рубль. Пенсционерлерге — 115.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 58 (17006)

2005 чылдың
июнь 2,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 19.30
Садар өртээ — 3 рубль.

Уруглар хүнүнүн байырлалындан

ТООЛЗУГ, ЧАРАШ ЧАШ НАЗЫН

Дүүн Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүн найысылал Кызыл демдегеп эрттирген. Хоорайның төвү — Арат шөлү, В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шини театрының баары, ооң арты талазында Эки турачылар кудумчузунга болгаш Тываның беш чылы аттыг стадионга, национал паркка байырлал диңмиттелген.

Чылдан чылче уруглар хүнүнүн байырлалы улам каас-чараш болгаш ханы утка-шынарлыг, уругларга өөрүнчүг болгаш манавааны белектер-биле эртип турар апарганы өөрүнчүг. Бо чылын байырлал кажангызындан-даа чараш болганын демдеглээр апаар. Байырлалда чыылган чонун санын тывары берге: уйнуктарын эдерткен кырган-ава, кырган-ачалар, ада-иелер, каас-шиник кеттинген уруглар, оолдар базым санында. Ылаңгыя бичии өпеялыг аныяк өг-бүлелер — аныяк ава, ачалар дыка хөй апарганын эскербес аргажок. Бүгү делегейниң чоннары-биле демей тыва аныяк өг-бүлелер ажы-төлүн аас-кежиктиг кылдыр өстүрүп, олар амыдыралдың чырык өңнерин амдан эгелеп танып, аңаа өөрүп билер кижилер болур кылдыр өстүрүп турары чоргаарчыг. Кыдатта,

Японияда, Америкада, делегейниң кайы-даа чурттарында чаштар-биле демей бистиң тыва чаштарның чашкы шаа өөрүшкү-биле бүргетингенин байырлал бадыткаан.

Байырлалдың ажыдыышкынынга Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак, Өөредилге болгаш эртем яамызының сайыды А.П. Морозов, «Россияның уруглары» фондунун Тывада салбырының даргазы С.М.Ооржак болгаш албанның өске-даа ажыл-дакчылары — удуртукчулар кириш-

кен. Олар байырлалды чүгле сонуургап көрүп келгени ол эвес. Удуртукчулар бөгүн болгаш моон сонгаар-даа, хүн бүрүдө уруглар аас-кежиктиг амыдырап-чурттазын дээш хөйүнү кылып турар, ам-даа кылып чорудар. А байырлалда даргалар уругларның чогаадыкчы ажыл-ижин болгаш уран талантызын сонуургап, олар дээш өөрүп, байыр чедирери-биле чедип келгени ол.

(Уланчызы 8-ки арында).

Күрүне шылгалдалары

БИЛИИН БАДЫТКААРЫ-БИЛЕ...

Бо чылын республиканың ниити билиг школаларын ниити-биле 4110 кижини он бир классты, 6573 кижини тоску классты доозар.

Июнь 1-де чаңылчаан форманың шылгалдалары эгелээн. Он бирги класстың өөреникчилери орус дыл болгаш литературага чогаадыр бижээн. Улуг орус чогаалчылар Николай Некрасовтуң, Александр Блоктуң, Николай

Гогольдун болгаш Михаил Булгаковтуң чогаалдарындан аңгы-аңгы темаларга чогаадылганын доозукчулар шилип алыр аргалыг болган. А тоску классчылар — алгебрага аас-биле дужааган.

А түңнел аттестацияны чаңгыс аай күрүне шылгалдалары дужаар кылдыр шилип алганнарның экзаменнери неделя бурунгаар эгелээн. Чеди хонуктуң иштинде химияга 102, ниитилел билиинге

282, биологияга 324, литературага 7 кижини шылгалдалары дужааган. Республиканың школаларында ЧКШ (ЕГЭ) хүлээп алырының 22 пунктузу ажылдаан.

Өөредилге килдистериниң дыннадып турары-биле алырга, школа доозукчуларындан 30 кижини алдын, 50 ажыг кижини мөңгүн медальдар-биле доозар деп турар.

Тамара КУУЛАР.

Июнь 1-де бистиң корреспондентивис Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязынга чедип, шылгалда дужаап турар өөреникчилер-биле ужурашкаш, чурукка тырттырып алган. Орус дыл болгаш литературага чогаадыр бижип турар 11-ги класстың өөреникчилери солун темалар келген деп бадыткаан.

Шылгалдалары чедииникиниг дужааңар, уруглар!

Чурукта: (солагай талазындан) алдын болгаш мөңгүн медальче кордакчылар Чойгана Саая биле Юлия Чадамба.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

Байыр чедиреишкени

Хүндүлүг Марина Васильевна!

Доктор диссертациязын чедиреишкениг камгалап алганыңар-биле Силерге байыр чедирип тур мен!

Силерниң шинчилеп чорутканыңар «Россияның, Моолдун болгаш Кыдаттың тывалары: оларның этниктиг болгаш этнокультурлуг процесстери, амгы үеде демейлежир аян-хевирин» деп ажылыңар төөгү талазы-биле чугула болгаш бистиң чонувуска ол улуг ужуру-дузалыг бооп турар, тываларның — бистиң этностун — үндезин эртем анализинде бир дугаар чоруткан.

Силерниң эрткен чылдарда чорудуп турганыңар эртем ажылдарын улуг сонургал-биле хайгаарап турган мен. Силерниң кандидат диссертацияңарның үндезини болган «Тывада буддизм» деп монографияның чырыкче үнгени — бисте келир үелиг, улуг талантылыг аныяк эртем-

ден көстүп келген-дир дээрзин бадыткаан. Чүнүң-даа мурнунда мени Силерниң эртем талазы-биле дилээшкениңерниң болгаш темаларны ажыдып, оларны ажылдап кылып турарыңарның ханызы кайгадып турар. Ол — аңаа ажыглааныңар литератураларның, аас чогаал экспедицияларының үезинде кылып чоруткан ажыдыышкыңарның хөй санныын көргүзүп турар.

Академиктиг шыңгыы денелге кылдыңган Силерниң ажылдарыңар, ооң шинчилел дылы тода, чечен-мерген болгаш номчуттунгур.

Силерниң эртемге хамаарыштыр ажыл-чорудулганыңарга чаа-чаа ажыдыышкыңарны, дилээшкениңерни, быжыг кадыкшылды болгаш аас-кежикти сеткилимниң ханызындан күзедим.

Улуг хүндүкел-биле,
Тыва Республиканың Чазак-
ның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кажан? Кажан? Чүг?

ЧЫЛЫГ ТӨЛЕВИРИ НАРЫЫДАП БОЛУР

«Тываэнерго» ААН келир чылдың одалга сезонунга белекел чылын амдыгааштан эгелеп чорудуп эгелей берген.

Бо чылдың май 21-де «Чылыг четкилери» КУБ чылыгы дорт дамчыдарының талазы-биле «Тываэнерго» ААН-биле керээни чаңгыс талалыг күш чок болдурган. Ам хоорайның шупту чылыг хереглекчилери «Тываэнерго» ААН биле чылыг четкилериңиз ээзи «Чылыг четкилери» МУБ-биле база керээни чарар апаар. Түңнелинде, хоорайчылар чылыг дээш «Тываэнерго» ААН-биле, «Чылыг четкилери» МУБ-биле харылзааны тудар.

Чылыг дээш база ону чедиргени дээш ийи черге төлээри билдинип турар. Оон ыңай төп чылыдылга пунктуздан ону бажыңарга чедирип турар «Бистиң бажыңымыс» МУБ деп бүдүрүлгө база бар. Хереглекчилер ол бүдүрүлгө-биле база керээлиг болуп турар. Ынчап кээрге, чылыг төлевирин төлээри хереглекчилерге элээн нарыдап болуру билдинип турар.

ИЙИ КОЖУУНДА

Республиканың чер ажылдыгылары бо 2005 чылда план езугаар ниитизи-биле 44 муң 625 гектар черге тарылганы чорудар.

Бо хүннерде 22 муң 540 гектар шөлде тараа культуларын тараан бооп турар. Ниити байдал-биле июнь 10-га чедир бүгү тарылганы доозар деп сорулга салдырган.

Кожууннардан Би-Хем хамыкты мурнап, тарылганы 90 хуу чедир чоруткан. Ийги черде Таңды кожуун — шөлдериниң 80 хуузуңда тарылганы чоруткан. Бо ийи кожуун июнь 5-ке чедир тарылганы доозарын көрүп турар. Өске кожууннарда тарылга 50 хуу.

Эрткен 2004 чылдың бо үезинге деңнеэрге, ынчан 16 муң гектар черге тараа тарыттынган турган болза, бо чылын 22 муң 540 гектар черде чаштынган. Картофельди 3 муң 388 гектар черде олурткан. Өске ногаа аймаа 703 гектар черни ээлээн. Ол бүгү ажылдарда 1224 кижини хаара туттунган, 149 бригада тургустунган.

Бистиң корр.

«Тыва» телеканалга дорт эфир

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың киржилгези-биле июнь 4-те, субботада, 16.10 шакта «Тыва» телеканалга дорт эфир болур.

Темазы — Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактың Тыва Республиканың Улуг Хуралында (парламентинге) 2005 чылда республикада байдал болгаш күрүне политиказының дугайында Айыткалы.

Бистиң Интернетте адресивис: <http://shyin.tuva.ru>

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ

Улуг-Хем кожууннуң Торгалыг суурнуң чурттакчыларын болгаш иштики херектер органнарының ажилдакчыларын шаңнаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ

1. Күрүне кызыгаарының чурумун хажыткан болгаш аар кем-херек үлгеткеш, дескен моол шериг албанныгларны тударынга көргүскен дидим чоруу дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының өөрүп четтиришкенин алган болгаш өртектиг чүүлдер-биле шаңнатканнар:

Улуг-Хем кожууннуң иштики херектер килдизиниң криминалдыг милициязының кеземче херээ истээр килдизиниң оперативтиг ажилдакчызы **Эдуард Васильевич СУРУНЧАП.**

Улуг-Хем кожууннуң иштики херектер килдизиниң хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун камгалаар талазы-биле милицияның участок төлээзиниң дузалакчызы **Альберт Борисович ДОРЖУ.**

2. Кем-херек үлгедикчилерин тудуп алыр талазы-биле иштики

херектер органнарынга дузалааны болгаш серемчилелдиг чоруун көргүскени дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының өөрүп четтиришкенин дараазында кижилерге чарлаар болгаш өртектиг чүүлдер-биле шаңнаар:

Улуг-Хем кожууннуң Торгалыг суурнуң чурттакчызы **Эрес Туматович САНЧЫ;**

Улуг-Хем кожууннуң Торгалыг суурнуң чурттакчызы **Чойганмаа Кыргысовна ШОРТАН-ООЛ;**

Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчызы, эрге-хоойлу камгалаар органнарының хоочуну **Василий Хужаанович ЧООДУ.**

3. "Элегес" хыналда черин дамчыштыр спирт холуглуг 8 тонна суксуну сөөртүп эрттирерин оралдашкан хамаатыны тудуп,

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы **Ш. ООРЖАК.**
Кызыл хоорай, 2005 чылдың май 27, № 176.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Чарлы-биле Тыва Республиканың күрүне шаңналдары-биле шаңнаар дугайында

Корум-чуруму болгаш хоойлу-дүрүмү камгалаар херекке кириген үлүү база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

Тыва Республиканың "Шылгараңгай күш-ажыл дээш" медаль-биле Тыва каайлының кадрлар килдизиниң начальниги Николай Калчан-оолоович Сатты шаңнаан.

"Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг атты Россияның кеземче херээ күүседир федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Илья Кылын-оолоович Ондарга тывыскан.

Көдээ ажил-агый адырынга ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш

"Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйның алдарлыг ажилдакчызы" хүндүлүг атты Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы Алдын-оол Ондарович Кенденге тывыскан.

Ачы-хавыяазы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле Красноярскиниң суднолар көдүрер ажылгал эргелелиниң Кызылда проарбствозунуң начальнигиниң оралакчызы Анатолий Иосифович Ушпильди, Тыва каайлының административтиг истелге салбырының начальниги Мерген Дамдын-оолоович Копушту шаңнаан.

ПАРЛАМГА — ЧОННУҢ ҮНҮ

ЭДЕ КӨӨРҮ НЕГЕТТИНИП КЕЛГЕН

Дүүн республика солуннарының редакцияларыга барып чордум. Байдал кончуг дүвүренчиг болду. Ам бир неделя хире болгаш "Шын", "Тувинская правда", "Тываның аныяктары", "Сылдысчыгаш" солуннар үнмөйн баар боор деп чугаа дыңнааш, шуут кайгап ханмадым. Харын-даа сагыш-сеткилим дүвүрөп, шала чиктим сүргей апарды. Ол албаарал эрте бээр билек, солуннар үнмөйн барза, арат-чон, аныяк-ескен канчаар ирги дээн бодал дораан-на бажымга чык диди. Хоойлужудулга палатазының депутаттарының угаанынга ындыг бодал кирбээни ол ирги бе деп ала-чайгаар химиренип чугааландым.

Солун-сеткүүл үнмөйн баар болза улустуң амыдыралына биле чүве четпес, сагыш-сеткили саарзык болу бээр. "Чаа үнген" "Шын" солун келбейн баарга, сагышым саарзыкталы бээр, чем чивээним-биле дөмей" деп чугаалап орган бөдүүн араттары, малчыннары, ылаңгыя дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын хөй удаа дыңнаан мен. Моон алгаш көөргө, "Шын" солунга чон ынак, ол чоннуң сагыш-сеткилиниң аш-чеми, эм-дому болу бергендир. Меңээ база ындыг. Чоннуң ол чугула хереглелин үзе шаап, ылаңгыя тыва дылга үнер солун-сеткүүлдерни акшаландырбайн баарга, чүү болгу дег-дир? ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары ону хандыр өөренип, кедизин бодавааннар деп санаар-дыр мен. Тыва дылда үнүп турар солун-сеткүүлдери хаап, тиражын эвээжде-дип алгаш, тыва дылывысты, чечен чогаалывысты, уран чүүлүвүстү, культуравысты канчал бурунгаар хөгжүдөр бис? Ылаңгыя "Шын" солун биле "Улуг-Хем" сеткүүлдү онзалап көөр уjurлуг турган. Чүгө? Бо айтырыгының харызын национал республиканың депутаттары, чоннуң эрге-ажыын камгалаар, амыдыралын экижидер, республиканың экономиказын, социал адырын хөгжүдөр дээш ажилдаар бис деп хөй удаа аазан депутаттар долузубиле билер дээрзинге бүзүредим.

Депутаттарны чон идегээш, бүзүрээш соңгуп алган болгай. Чон чокта эрге-чагырга органнары-даа, депутаттар-даа турбас. Соңгулдалар үезинде депутатка

кандидаттар суртаал ажылын мас-салыг информация чепсектерин дамчыштыр чорудуп турарын бичии школачы уругларга чедир эки билер. "Кешкенде — хеме херекчок, көшкенде — тебе херекчок" деп тыва улустуң мерген домаанын ханы утказын бодаңар, депутаттар. Чамдыктарыңар солун-сеткүүлдүң ам биске херээ чок деп бодал орап чадавас. Силерниң дыка хөйүңер ам болур соңгулдаларга база катап депутатка соңгудуп алыр дээш кандидатураңарны салбырын билип турар мен. Соңгулдалар чоокшулап келген болдур ийин. Солуннар чокта, эвээш тиражтыг солуннар турда, суртаал ажылын соңгукчулар ортузунга канчал чорударыл? Депутаттар ол дугайында бодаан ирги бе?

Хоойлужудулга палатазының хүлээп ап турар күрүне уjur-дузалыг хоойлулары республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаваска олар күш чок болурун билер бис. Мону канчаарыл, канчал шиитпирлээрил? Кижиги бодал көөргө, бо солуннарны депутаттар деткиир, дузазын чедирер хүлээлгелидир. Ындыг турбуже, оларның акша-төгериниң казып турары элдеп чүве-ле-дир.

"Шын" солун удавас тургустунганындан бээр 80 чылын демдеглээр. Бо солуну тыва арат чоннуң башкызы деп чугаалап турарында кончуг ханы утка бар. Тыва үжүк-бижик тургустунарга ооң баштайгы алфавиди, тыва бижикке өөренириниң дүрүмү бо солунга парлавасын, хөйү чугаалап турар. Тыва араттар үжүк-би-

жикке бо солундан өөренип алган, оларның иштинден эртем-билиг-лиг кижилер хөйү-биле үнгөш, тыва дылды, чечен чогаалды, уран чүүлдү сайзырадырынга, культураны, социал адырны, экономиканы хөгжүдөргө улуг рольду ойнааннар. Бо кайгамчыктыг кижилерниң дыка хөйү бистин аравыста ам-даа чурттап чоруурлар. Күш-ажылдың чамдык хоочуннары "Шын" солун оларның амыдыралына кайы хире улуг салдарны чедиргенин солунга бижидилер, ону номчаан бис. Допчузу-биле чугаалаарга, Тываның бир дугаар национал "Шын" солуну республиканы бурунгаар хөгжүдөргө улуг рольду ойнаан болгаш ойнап-даа турар. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары "Шын" солуну номчуурунга кончуг ынактар, ынчангаш оларның хөй нуруузу ону чыл бүрүде чагыдып алгаш, делегейде, чуртта, республикада болушкуннары оон билип ап турарлар. "Шын" солун акша-көпөөк талазы-биле бергедеп турар бо үеде, аңаа деткимче, дуза көргүзери номчукчулар, бистерден база хамааржыр болгай. "Шын" солунуң бо чылдың ийиги чартында чагыдылганы чоруп турар, ынчангаш дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарын солуну чагыдып алырыңа кыйгыраар-дыр мен. Ол-даа болза солунга дуза болурун билер силер.

Республика амыдыралыга уjur-дузалыг солун-сеткүүлдериң бюджеттен казып каапкан акшазының айтырыгыңа катап ээл келгеш, ону эде көөрүн шиитпирлээрин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттары өөренип көөрүн соңгукчу кижиги болгаш билер, негеп турар мен. Ону кылып сеткил-хөөн кирер болза, дүрген боттандыраарын боттуп амыдырал негеп келген-дир.

Кара-оол МАСПЫК-ООЛ, республиканың дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының чөвүлелиниң даргазы.

ФОТОРЕПОРТАЖ

Кызылдың Арат шөлүңге май 21-де Россияның Маадыры, армияның генералы, Россия Федерациязының Оңза байдалдар яамызының сайыды С.К.Шойгунуң төрүтүнген хүнүңге тураскааткан Тыва Республиканың "Аныяк камгалакчы" деп чыыш-маргылдаа болуп эрткен.

Байырлыг чыскаалга Тыва Республиканың "Аныяк камгалакчы" деп хөй-ниити организацияның даргазы, подполковник С.Күжүгет, оралакчызы Ч.Сат, Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының сайыдының оралакчызы Урана Ондар болгаш "Чаңгыс демниг Россия" партиязының Тывада салбырының Политчөвүлелиниң секретары Зоя Доржу киришкен.

Байырлыг чыскаал үезинде тукту үндүрүп турары.

Чыыш-маргылдааның түңнелинде командалар аразына 1-ги черни Бай-Тайга кожууннуң Кызыл-Даг ортумак школазы алган, 2-ги черде — Барыын-Хемчик кожууннуң Кызыл-Мажалыктың № 2 ортумак школазы, 3-кү черде — Шагаан-Арыг хоорайның № 2 ортумак школазы.

Фоторепортажты Василий Балчий-оол белеткээн.

Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының болгаш сумуларның муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда участоктарының

ДАҢЗЫЛАРЫ

Улуг-Хем кожуун чагыргагазының даргазының 2005 чылдың май 16-да № 156 доктаалы-биле бадылаан 1-10 капсырылгалар

Тыва Республиканың кожууннар чагыргаларының даргаларының доктаалдары-биле бадылаан

Улуг-Хем кожуун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнуң баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны чорудар база бадылаашкыннарны санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогунуң ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

1. **Көк-Чыраа.** Көк-Чыраа суурнун девискээри. Культура бажыңы. А.Шойдук кудумчузу, 4. Телефонуну: 2-17-88. Саны 430.

2. **Арыскан.** Девискээри: Арыскан суур, Серлиг-Дон, Дөргүн-Бажы, Үттүг-Дыт, Дөргүн. Культура бажыңы. Гагарин кудумчузу, 27. Телефонуну: 2-22-65. Саны 376 кижини.

3. **Арыг-Үзүү.** Девискээри: Арыг-Үзүү суур, Кежиг-Аксы, Даштыг-Хову, 1, 2, 5 кыштаглар, Кызыл-Даш, Ээр-Хавак бригадалары, "Азия" столовая. Суму чагыргагазының бажыңы. Телефонуну: 2-19-85. Саны 720 кижини.

4. **Ишти-Хем.** Девискээри: Ишти-Хем суур, Аскырлыг-Арт, Дөңдө-Барак, Борбак-Арыг, Борбак-Бажың. Культура бажыңы. Малчын кудумчузу, 16. Телефонуну: 2-12-46. Саны 269 кижини.

5. **Ийи-Тал.** Девискээри: Кара-Булуң, Барык, Огород. Суму чагыргагазының бажыңы. Норбу-оол кудумчузу, 5-2. Телефонуну: 2015-51. Саны 346 кижини.

6. **Торгалыг.** Девискээри: Торгалыг суур, Хөтпө-Бажы, Хараган. Культура бажыңы. Советская кудумчузу, 61. Телефонуну: 2-16-79. Саны 629.

7. **Хайыракан.** Девискээри: Хайыракан суур, Сенек, Ээр-Терек, Кыйыг, Хая-Баары, Тоора-Хову, Телээ, Ак-Даш, Чаттыг-Хая, Ооруг, Улуг-Даш, Белдир-Даг, Борбак-Арыг, Эжжим-Аксы. Культура бажыңы. Тюлюш Күскелдей кудумчузу, 23. Телефонуну: 2-17-60. Саны 1024 кижини.

8. **Чааты.** Девискээри: Чааты суур, Терек-Уну, Хөлчүк, Соян, Пионер лагеря, Чылангыг-Бажы, Шивилиг-Арыг бажы. Культура бажыңы. Шойдук кудумчузу, 40. Телефонуну: 2-25-95. Саны 522 кижини.

9. **Эйлиг-Хем.** Девискээри: Эйлиг-Хем суур, Кызыл-Даш, Демир-Суг, Кускун-Баары, Том-Теек, Орта-Хем. Культура

бажыңы. Найырал кудумчузу, 3. Саны 340 кижини.

10. **Шагаан-Арыгның чөөн соңгулда участогу.** Дружба кудумчузу 1-ден 53-ке чедир саарзык талазы, Транспортная, Зеленая, Трудовая, Магистральная, К-Э. Кудур, Чодураа, Юбилейная, Кызыл Партизан, Туликовий, Музейный переулок, Шагаан-Арыг, Сельская, Степная, Восточная, Песчаный, Кызыл-оол, Бирюкова, Фестивальная, Улуг-Хем кудумчулары, 13-тен 45-ке, 14-тен 22-ге чедир бажыңнар. № 2 ортумак школаның бажыңы. Саян-Шушенская кудумчузу, 10. Телефонуну: 2-25-46. Саны 1405 кижини.

Шагаан-Арыгның төп соңгулда участогу. Енисей, Гагарин кудумчуларының эжеш талалары, Космическая, Подгорная, Совет Тываның 30 чылы кудумчуларда 31-ден 37-ге чедир. Дружба кудумчузу 59, 59а бажыңнар.

Шагаан-Арыгның барыын соңгулда участогу. Көк-Чыраа арбан, Бай-Даг деп черлер, Медицина переулогу, Гагарин кудумчузу 1-ден 33-ке чедир бажыңнар, Заречная, Кечил-оол, Новоселов, Октябрьская, Пушкин, Рабочая, Совет Тываның 30 чылы кудумчуларның 1-ден 29-ка чедир саарзык талалары. 2-ден 38-ке чедир эжеш талалары, Советская, Солнечная, Тудугжулар, Студентилер. № 2 школаның бажыңы. Октябрьская кудумчузу, 32. Телефонуну: 2-22-41. Саны 1281 кижини.

Шагаан-Арыгның мурнуу соңгулда участогу. Саян-Шушенская 1, 3, 4, беда, Улуг-Хем 1-ден 9-ка чедир саарзык талазы 4-тен 12-ге чедир. Хоорай чагыргагазының бажыңы. Дружба 55. Телефонуну: 2-10-97. Саны 1329 кижини.

Барыын-Хемчик кожуун чагыргагазының даргазы 2005 чылдың май 16-да № 99 доктаалы-биле бадылаан.

Барыын-Хемчик кожуун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнуң баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны чорудар база бадылаашкыннарны санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогунуң ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

1. **Кызыл-Мажалык.** Кызыл-Мажалык суур девискээри хамааржыр. Олег Намдараа кудумчузу. Культура бажыңы. В.У.Хомушка кудумчузу, 80. Телефонуну: 21-8-60. Саны 1303 кижини.

2. **Кызыл-Мажалык болгаш Мелиоратор соңгулда участогу.** Кызыл-Мажалык суур девискээри. Чагырганың РТП бажыңы. Чүргүй-оол кудумчузу, 36. Телефонуну: 31-3-64. Саны 1089 кижини.

3. **Ак.** Девискээри: Ак сумузу, Алаак, Дулаан-Кара, Алаш, Мунгаш-Ак, Улуг-Ак. Соңгулда участогу КБ-де. Октябрының 50 чылы кудумчузу, 20. Телефонуну: 21-4-62. Саны 393 кижини.

4. **Аксы-Барлык.** Девискээри: Ак сумузу, Кужурлуг-Хову, Ыргактыг-Хову Кара-Даш, Тар-Үзүк, Хөлчүк, Хөңделен-Аксы, Шөлдээ-Мажалык. Соңгулда комиссиясы Аксы-Барлык суурнун КБ. Культура кудумчузу, 23. Телефонуну: 21-4-59. Саны 478 кижини.

5. **Аянгаты.** Девискээри: Аянгаты суур, Улуг-Аянгаты, Бичи-Аянгаты. Соңгулда комиссиясы муниципалдыг ортумак ниити өөредилге школазының бажыңы. Чыргал

кудумчузу, 27. Телефонуну: 21-6-05. Саны 289 кижини.

6. **Бижиктиг-Хая.** Девискээри: Бижиктиг-Хая суур, Аглы-Шат, Арга-Чарык, Калбак-Тей, Шол, Суглуг-Ой, Узун-Ой, бригадалар. Культура бажыңы. Нагорная, 7. Телефонуну: 21-7-00. Саны 277 кижини.

7. **Барлыктың.** Девискээри: Барлык сумузу, Чаңгыс-Бажың, Огород, Шол, Калбак-Тей, Хөңделей-Аксы, Дылаан-Кара, Алаш. Культура бажыңы. Барлык, Степная кудумчулары, 8. Телефонуну: 21-4-37. Саны 729 кижини.

8. **Шекпээрниң.** Девискээри: Шекпээр сумузу, Каткылыг, Суг-Кажая, Ак, Улуг-Ак, Мунгаш-Ак, Кара-Суг, Баян-Кол, Теректиг. Культура бажыңы. Ленин кудумчузу. Телефонуну: 21-7-09. Саны 685 кижини.

8. **Хөңделен.** Девискээри: Хөңделен сумузу, Кара-Тал, М.Кызыл-Тайга, Үстүү-Хову, Кудуктуг-Хову, Кызыл-Тайга, Бел-Орук, Шыдаяк, Кызыл-Хая, Арга-Адаа, Кара-Хая, Эдегей, Ангалык. Культура бажыңы. Хөңделен сумузу. Телефонуну: 21-7-06. Саны 359 кижини.

Каа-Хем кожуун чагыргагазының 2005 чылдың май 16-да № 222 доктаалы-биле бадылаан 1-11 капсырылгалар

Каа-Хем кожуун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнуң баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны чорудар база бадылаашкыннарны санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогунуң ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

1. **Суг-Бажы.** Кызыгаары: Суг-Бажы суур, Чедер-Аксы, Шонаттыг, Хая-Бажы,

Көк-Тей, Дача, Теректиг, Дөргүн, Баян-Кол, чагырга чери. Валентин Хажыкы аттыг

кудумчу, 19. Телефонуну: 97-339. Саны 454.

2. **Бүрен-Хем.** Кызыгаары: Бүрен-Хем суур, Хойжу турлаг, Ак-Даш, Чүрек, Кара-Суг, Суглуг-Ой, Чаш-Хаак, чагырга чери, Бүрен-Хем суур. Подгорная кудумчузу, 29. Телефонуну: 97-320. Саны 459.

3. **Кундустуг.** Кызыгаары: Кундустуг суур, Хойжу турлаг, Хаттыг-Баалык, Ак-Даг, Чылангыг, Кызыл-Кежиг, Тардам, Бай-Соот, чагырга чери, Кундустуг суур. Центральная кудумчузу, 47. Телефонуну: 97-124. Саны 453.

4. **Бояровка.** Кызыгаары: Бояровка суур, Нижний Аргалыг, Подхоз, Кара-Хая, Сарыг-Сиген, Мойналык, Верхний Арыг-Бажы, Нижний-Арыг-Бажы, Большой угол, чагырга чери. Центральная кудумчузу, 1. Телефонуну: 94-149. Саны 407.

5. **Көк-Хаак.** Кызыгаары: Көк-Хаак суур, Ажык хойжу турлаг, чагырга чери. Центральная кудумчузу, 114. Телефонуну: 98-117. Саны 302.

6. **Сарыг-Сеп.** Кызыгаары: Сарыг-Сеп суур, Мерген-Аксы, Оштан-Аксы, Шан-Мер-

ген, чагырга чери. Енисейская кудумчузу, 143. Телефонуну: 22-698. Саны 3004.

7. **Дерзиг-Аксы.** Кызыгаары: Дерзиг-Аксы суур, СТФ, Лесной питомник, чагырга чери. Центральная кудумчузу, 11. Телефонуну: 99-124. Саны 484.

8. **Бүрен-Аксы.** Кызыгаары: Бүрен-Аксы суур, Хойжу турлаг, МТФ, Хадынныг, Бельдей, чагырга чери. Кызыл партизаннар кудумчузу, 39. Телефонуну: 22-252. Саны 337.

9. **Сизим.** Кызыгаары: Сизим суур, Шуй, Бельбей, Шивей, Чумуртуг, Бельдир, чагырга чери. Центральная кудумчузу, 36. Саны 363.

10. **Бүрен-Бай-Хаак.** Кызыгаары: Бүрен-Бай-Хаак суур, Бурганныг-Бажы, Бурганныг-Аксы, Улуг Ажык, Көк-Мөөн, Арыг-Бажы-Авийган, чагырга чери. Центральный переулок, 10. Телефонуну: 93-123. Саны 580.

11. **Ильинка.** Кызыгаары: Ильинка суур, Белдир-Аксы, Кулстан, Маймазын, чагырга чери. Степная кудумчузу, 49. Телефонуну: 96-148. Саны 545.

Чеди-Хөл кожуун чагыргагазының даргазының 2005 чылдың апрель 29-та № 142 доктаалы-биле бадылаан 1-6 капсырылгалар

Чеди-Хөл кожуун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнуң баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны чорудар база бадылаашкыннарны санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогунуң ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

1. **Хову-Аксы.** Кызыгаары: Хову-Аксы суур, Гагарин кудумчузу, 8. Культура бажыңы. Телефонуну: 2-22-33. Саны 2031.

2. **Сайлыг.** Кызыгаары: Сайлыг, Дүвүрен. Терешкова кудумчузу. Культура бажыңы. 6. Телефонуну: 2-24-41. Саны 615.

3. **Хендерге.** Кызыгаары: Хендерге суур, Малчын кудумчузу, 16. Музыка школазының бажыңы. Телефонуну: 2-23-47. Саны 570.

4. **Хөлчүк.** Кызыгаары: Хөлчүк суур. Новая кудумчузу, 5. Культура бажыңы. Саны 102.

5. **Чал-Кежиг.** Кызыгаары: Чал-Кежиг суур. Бавун-оол кудумчузу, 20. Культура бажыңы. Телефонуну: 2-22-71. Саны 145.

6. **Элегес.** Кызыгаары: Элегес суур. Ленин кудумчузу, 3. Телефонуну: 2-23-71. Саны 685.

Чаа-Хөл кожуун чагыргагазының даргазының 2005 чылдың май 16-да № 108 доктаалы-биле бадылаан 1-4 капсырылгалар

Чаа-Хөл кожуун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнуң баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны чорудар база бадылаашкыннарны санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогунуң ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

1. **Чаа-Хөл.** Кызыгаары: Чаа-Хөл сумузу, малчыннар турлаа: Бел, Саргол, Аргалыкты, Булак, Сарыг-Хөлчүк, Терезин, Бидилиг, Чинге, Шогур, Ортаа-Хем, Кара-Дуруг, Куйлуг-Хем, Сарыг-Булуң, Уур-Сайыр. Культура бажыңы. Тел. 1-32. Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу 8 б. Соңгукчуларның саны 2068.

2. **Кызыл-Даг.** Кызыгаары: Кызыл-Даг сумузу, малчыннар турлаа: Алды Кызыл-Даг, Ортаа Кызыл-Даг, Аймырылыг. Культура бажыңы. Тел. 1-10. Кызыл-Даг суурда Ленин кудумчузу, 1. Соңгукчуларның саны: 588.

3. **Шаңчы.** Кызыгаары: Шаңчы сумузу,

малчыннар турлаа: Улуг-Хаа-Хаан, Изиг-Кара, Белдир-Даг, Ыртаакы, Бош-Даг, Каңмыылдыг, Суглуг-Ой, Идик-Хончу, Хаа-Хаан, Шанчы-Аксы, Таңмалык, Аржаан. Культура бажыңы. Рация. Чанчымаа Түлүш, 16. Соңгукчулар саны 201.

4. **Ак-Туруг.** Кызыгаары: Ак-Туруг сумузу, малчыннар турлаа: Кара-Суг, Ооруг, Шеттиг-Арга, Кучунгур-Арт, Ак-Хем, Сарыг-Сиген, Шолук-Хову, Кара-Даг, Кызыл-Хая, Бош-Даг, Кара-Дыт, Хаялыг-Даг, ДЭУ, Чаш-Тал, Шивилиг, Чаа-Хөл-Бажы. Суму чагыргагазының бажыңы. Тел. 4-44. Ак-Туруг сумузу, Дружба кудумчузу, 62. Саны 814. Ниити саны 3663.

Тожу кожуун чагыргагазының даргазының бадылаан 1-7 капсырылгалары

Тожу кожуун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнуң баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннарны чорудар база бадылаашкыннарны санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогунуң ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

1. **Ырбан.** Кызыгаары: Ырбан сумузу. Культура бажыңы. Промышленная кудумчузу, 16. Радиохарылзаа. Саны 278.

2. **Сыстыг-Хем.** Кызыгаары: Сыстыг-Хем сумузу. Культура бажыңы. Кудумчузу, б/н. Радиохарылзаа. Саны 112.

3. **Ий.** Кызыгаары: Ий сумузу. Культура бажыңы. Дружба кудумчузу, 13. Телефонуну: 2-11-51. Саны 674.

4. **Азас.** Кызыгаары: Азас сумузу. Культура бажыңы. Аңчы кудумчузу, 25.

Телефону 2-13-31. Саны 690.

5. **Чазылар.** Кызыгаары: Чазылар сумузу. Көдээ клуб. Аңчы кудумчузу, б/н. Радиохарылзаа. Саны 80.

6. **Тоора-Хем.** Кызыгаары: Тоора-Хем сумузу. Культура бажыңы. Октябрьская кудумчузу, 26. Телефонуну: 2-11-79.

7. **Салдам.** Кызыгаары: Салдам сумузу. Культура бажыңы. Енисейская кудумчузу, 55. Телефонуну: 2-15-07. Саны 1578 (Тоора-Хем-биле каттай).

Таңды кожуун чагыргазының даргазының 2005 чылдың май 14-те №149 А доктаалынга 2-8 капсырылгалар

Таңды кожууннун сумуларының катап тургустунган муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының, Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгукчуларның бадылаашкынын эрттирер база бадылаашкынын санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участок дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 1.Бай-Хаак.** Кызыгаары: Бай-Хаак суур. Культура бажыңы. Советская кудумчузу, 33. Тел. 2-16-97. Соңгукчулары 1893.
- 2.Балгазын.** Кызыгаары: Балгазын суур, ыяш ажал-агыый, Красноярковка, Марачевка, Голодный лог, №№ 1, 2 бригадалар, малчыннар турлаглары. Культура бажыңы. Советская кудумчузу, 27. Тел.2-51-29. Соңгукчулары 1863.
- Сой.** Кызыгаары: Сой суур. Рестуб-санаторийниң бажыңы. Сой арбаны. Телефон чок. Соңгукчулары 169.
- 3.Кызыл-Арыг.** Кызыгаары: Кызыл-Арыг суур. Культура бажыңы. Кызыл-Арыг арбаны. Телефон чок. Соңгукчулары 242.
- 4. Арыг-Бажы.** Кызыгаары: Арыг-Бажы суур, Борбак-Арыг, Самчыыр, Широкий лог турлаглар. Культура бажыңы. Механизация кудумчузу, 43. Телефон чок. Соңгукчулары 535.
- 5. Межегей.** Кызыгаары: Межегей суур. Культура бажыңы. Ленин кудумчузу, 32.

Телефон чок. Соңгукчулары 723.

- 6. Успенка.** Кызыгаары: Успенка суур. Культура бажыңы. Сенгижик кудумчузу, 20. Телефон чок. Соңгукчулары 239.
- 7. Кочетов.** Кызыгаары: Кочетов суур, Берт-Даг, Догаан, Могай. Культура бажыңы. Ленин кудумчузу, 35. Телефон чок. Соңгукчулары 553.
- 8.Дүрген.** Кызыгаары: Дүрген суур. Культура бажыңы. Шоссейная кудумчузу, 33. Тел.2-91-32. Соңгукчулары 901.
- 9.Сосновский.** Кызыгаары: Дүрген суур. Төвү школа. Кызыл партизаннар кудумчузу, 94. Тел.2-84-18. Соңгукчулары 474.
- 10.Хадың-Аксы.** Кызыгаары: Хадың-Аксы суур, Кара-Чыраа, Крюков кудумчузу. Школа бажыңы. Кызыл партизаннар кудумчунун 94 дугаар бажыңда школа бажыңы. Хадың-Аксы арбан, Сосновка суурда Кызыл партизаннар кудумчузу, 94. Телефон чок. Соңгукчулар 109.

Өвүр кожууннун чагыргазының даргазының 2005 чылдың май 17-де № 69 доктаалынга 1-6 капсырылгалар

Өвүр кожууннун сумуларының катап тургустунган муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының, Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгукчуларның бадылаашкынын эрттирер база бадылаашкынын санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участок дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 1.Хандагайты.** Кызыгаары: Хандагайты суур, кызыгаар заставазы, Улаатай. Г.Тумат аттыг Культура бажыңы. Ленин кудумчузу, 4. Тел.21-4-93. Соңгукчулары 1601.
- 2.Дус-Даг.** Кызыгаары: Дус-Даг суур, Чоза, Ак-Кара-Суг, Ховужук, Айт-Чуглур, Арыг-Бажы, Бооп-Чиир, Дус-Даг уургайы, Белдир, Айлыгбай, Куй-Өдек, Кадыгбай. Суму чагыргазының бажыңы. Комсомольская кудумчузу, 30. тел. 21-6-30. Соңгукчулары 517.
- 3. Саглы.** Кызыгаары: Саглы суур, застава, Хорумнуг-Ой, Мугур, Оваалыг-Даг, Саглы-Бажы, Кош-Өдек, Даг-Дөзү, Биче-Боош-Даг. Культура бажыңы. Мугур кудумчузу, 5. Рация. Соңгукчулары 615.
- 4. Солчур.** Кызыгаары: Солчур суур,

Бора-Шай, Хам-Дыт, Кезек-Хадың, Мугур, Берге-Баары, Улаатай, Чалама, Оораш, Дөргүн, Хана-Баары, Мургуштуг. Культура бажыңы. Сунгар-оол кудумчузу, 6. Тел.21-4-03. Соңгукчулары 585.

5. Ак-Чыраа. Кызыгаары: Ак-Чыраа суур, Ишин-Бел, Ирбитей, Тээли-Белдири, Чалаа-Баары, Сарыг-Сиген, Кара-Кожагар, Далай-Бажы, Сарыг-Хөл, Хозрасчет, Кара-Чыраа. Культура бажыңы. Чала кудумчузу, 7. Рация. Соңгукчулары 220.

6. Чаа-Суур. Кызыгаары: Чаа-Суур суур, застава, Ирбитей, Кадыл-Бажы, Шаараш, Кара-Кожагар, Баэк-Ыяш, Көк-Сайыр. Суму чагыргазының бажыңы. Степан Кончук кудумчузу, 38. Соңгукчулары 406.

Кожууннун чагыргазының даргазының 2005 чылдың май 17-де №201 доктаалынга 1-10 капсырылгалар

Кызыл кожууннун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының катап тургустунган муниципалдыг тургузугнун баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынын чорударынга база бадылаашкынын санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктун дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 1. Баян-Кол.** Кызыгаары: Кара-Булуң, Кургаг-Сайыр, Тал-Аксы, Ак-Даш, Бедик-Эл, Улуг-Кежиг, Баэк-Ыяш, Кызыл-Чыраа, Ак-Даг, Хаан-Даг, Эзирлиг-Кара-Суг, Чер-Аастыг, Ак-Хая, Ой-Аксы, Бурган-Кежиин, Хам-Дыт, Ак-Даг, Көжээлиг-Өдек, Сарыг-Кожагар, Кара-Шат, Кара-Кожя, Кара-Суг, Кызыл-Хая, арбан Оттуг-Даш. Баян-Колдун соңгулда участогу. Культура бажыңы. Баян-Кол суур, пер. Южный, 7, тел. 3-22-20. Соңгукчуларның саны — 774.
- 2.Кара-Хаак.** Кызыгаары: Кара-Хаак суур, сүт-бараан фермазы, Шын, Кызыл-Арт, Оруктук-Ой, Теректиг, Ыдыкшыл, Бор, Хавырга, Д.Ондум, Кара-Суг, Кара-Хем, Шивилиг. Культура бажыңы. Кара-Хаак суур. Механизаторлар, 9, тел. 3-60-72. Соңгукчуларның саны — 672.
- 3. Сукпак.** Кызыгаары: Сукпак суур. Культура бажыңы. Фрунзе, 1а, тел. 3-48-05. Соңгукчуларның саны — 1645.
- 4. Терлиг-Хая.** Кызыгаары: Терлиг-Хая суур, Кежиг-Аксы, Чаа-Суур. Культура бажыңы, Луговая 1, тел. 3-49-13. Соңгукчуларның саны — 242.
- 5.Элегес-Аксы.** Кызыгаары: Элегес Аксы суур, малчыннар турлаглары. Культура бажыңы, Элегес-Аксы, Шахтерлар, 20, тел. 9-22-06. Соңгукчуларның саны — 649.

6. Кур-Чер. Кызыгаары: Кур-Чер суур, «Чедер» курорт. Культура бажыңы. Кур-Чер суур, Новая, 19, тел. 3-36-28. Соңгукчуларның саны — 814.

7.Черби. Кызыгаары: Черби суур, Сухой Лог, Бош-Даг, Черби сады. Культура бажыңы. Черби суур, Школачы, 15, тел. 3-25-57. Соңгукчуларның саны — 582.

8. Шамбалыг. Кызыгаары: Шамбалыг суур, № 1, 2 малчын бригадаларының турлаглары, № 1, 2 кыргылда пунктлары, ферма, хаван фермазы. Культура бажыңы. Шамбалыг суур, 60 маадырлар, 3, тел. 3-02-65. Соңгукчуларның саны — 309.

9. Ээрбек. Кызыгаары: Ээрбек суур, Суглуг-Хем. Культура бажыңы. Ээрбек суур, Хову, тел. 5-11-43. Соңгукчуларның саны — 585.

10.Каа-Хем суур «Западный». Каа-Хем суур, С.Базыр-оол аттыг Культура бажыңы. Каа-Хем суур, Зеленая, 8, тел. 9-14-55. Соңгукчуларның саны — 971.

Каа-Хем суур «Южный». Каа-Хем суур, социал хоргадал. Каа-Хем суур, переулук Ч. Кидиспей, тел. 9-16-39. Соңгукчуларның саны 1245.

Каа-Хем «Восточный». МППК-1317. Мелиораторлар 17, тел. 9-13-97. Соңгукчуларның саны — 2687.

Би-Хем кожууннун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугнун баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынын чорударынга база бадылаашкынын санаар кылдыр тургускан соңгулда участоктары

Участоктун дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 1.Аржаан.** Кызыгаары: Аржаан суур, Чкаловка суур, Чодураа, Азют, Шивилиг, Шанактаровка, Кошпей, Ажыг хөлдөр, Бай кудуктар. Чагырга бажыңы. Адреси Аржаан суур, Мира, 6, тел. 21-5-23. Соңгукчуларның саны — 563.
- 2. Хүт.** Кызыгаары: Хүт болгаш Севи суурлар. Культура бажыңы. Хүт суур, рация 07,89542221925. Соңгукчуларның саны — 253.
- 3. Сесерлиг.** Кызыгаары: Сесерлиг суур, малчыннар турлаглары. Культура бажыңы. Сесерлиг суур, Мандараа, 17, тел. 44-6-20. Соңгукчуларның саны — 393.
- 4. Сөөш.** Кызыгаары: Сөөш суур, Мезель, Бегрээ, Өөк-Аксы. Школа. Сөөш

суур, Зеленая, 15, тел. 44-6-85. Соңгукчуларның саны — 292.

5.Тарлаг. Кызыгаары: Тарлаг суур, Тарлаг-Аксы, Малиновка, Ара-Эжим, Мельница, Тунуг. Школа. Тарлаг суур, Почта, 25, тел. 21-5-13. Соңгукчуларның саны — 290.

6. Өөк. Кызыгаары: Өөк суур, Ленинка арбаны, Могай, Андрюшенкин лог. Чагырга бажыңы. Өөк суур, Крюкова, 81а, тел. 44-6-22. Соңгукчуларның саны — 592.

7.Хадың. Кызыгаары: Хадың суур, Орзак Азют, Ороково. Культура бажыңы. Адреси Хадың суур, Парыңмаа, 6, тел. 21-7-88. Соңгукчуларның саны — 465.

Мөңгүн-Тайга кожууннун сумуларының катап тургускан муниципалдыг тургузугнун баштыңнарын, Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгукчуларның бадылаашкынын эрттирер болгаш санаары-биле тургускан соңгулда участоктары

Участоктун дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 1.Каргы.** Соңгулда участогунун девискээрли: Мугур-Аксы суур, Тоолайлыг, Барлык, кызыгаар заставазы, Чеди-Тей, Кодургай, Кара-Хову, Доора-Хову, Ажыг-Суг, Сээр, Бугалыг, Балбыргай, Ак-Баштыг, Мугур, Мугур-Бажы, Дыттыг-Хем, Суглуг-Ой, Оораш, Дөргүн, Бүрээ, Оорга-Ужу, Хадыңыг-Дөргүн, Ак-Хөл, Сайгыты,

Кызыл-Хая. Культура бажыңы, Мугур-Аксы суур, Саны-Шири кудумчузу, бажың 44, тел. 4-38, саны 2172.

2.Мөген-Бүрен. Мөген-Бүрен сумузунун бүгү девискээри болгаш «Мөген-Бүрен» КУБ-тун малчыннар турлаглары, бичии гидроэлектростанция. Культура бажыңы, рация, саны 670.

Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының 2005 чылдың май 15-те № 180 доктаалы-биле бадылаан, 1-12 капсырылгалар

Чөөн-Хемчик кожууннун сумуларының Төлээлекчилерниң катап тургустунган муниципалдыг тургузугнун баштыңнарын, Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгукчуларның бадылаашкынын эрттирер болгаш санаары-биле тургускан соңгулда участоктары

Участоктун дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 1.Элдиг-Хем.** Элдиг-Хем сумузунун девискээри. Ортумак школа, саны 110.
- 2.Чадаана суму.** Чадаана сумунун девискээри, Кара-Суг, Терек, Чодар, Шиви-Кудуруу. Ырлаар Маадыр-оол аттыг Культура бажыңы, Саая Доржу кудумчузу, 38, тел: 21-534, саны 895.
- 3.Хайыракан.** Хайыракан сумузунун девискээри, Хайыракан-Баары, Хараган, Калбак-Даг, Сайзанактыг-Тей, Бора-Хөл, Бозур-Даг, Шыңгыр-Хая, Кир-Сарай. Ольга Донгак аттыг Культура бажыңы, Даңзы-Белек кудумчузу, 52, тел: 21-037, саны 671.
- 4.Хөндергей.** Хөндергей сумузунун девискээри, Ак-Баалык, Сарыг-Алаак, Чолдак-Кара-Суг. Культура бажыңы, Ленин кудумчузу, бажың 26, тел: 21-409, саны 470.
- 5.Теве-Хая.** Теве-Хая сумузунун девискээри, Кара-Бут, Завод, Белдир, Сарыг-Алаак, Бааза, Борбак-Тал, Элезин-Бажы, Хавак-Аары, АВМ. Культура бажыңы, Ленин кудумчузу, бажың 19, тел: 21-496, саны 719.
- 6.Баян-Тала.** Баян-Тала сумузунун девискээри, Хараар-Тей, Чара-Каккан, Ак-Тал, Кызыл-Хадың, Ак-Кожягар, Теректиг-Чарык. Хая-Бажы, Улуг-Хаялыг-Даг, Кошкар-Баштыг, Хаялыг-Даг, Эмиг-Тей, Дүвүрен, Чинге-Шат, Кара-Чарык, Шарлан-

Аксы, Сыын-Чүрээ, Эр-Хавак. Суму чагыргазы, Самбуу кудумчузу, бажың 45, тел: 22-167, саны 446.

7. Ийме. Ийме сумузунун девискээри, Теректиг-Чарык, Чодураа, Кызыл-Бут, СБФ, Ховужук, Сесеге, Баяжы, Теректиг. Суму чагыргазы, Ленин кудумчузу, бажы 10, тел: 22-152, саны 405.

8.Хорум-Даг. Хорум-Даг сумузунун девискээри, Тербе-Даш, Ак-Хая, АЗС. Культура бажыңы, Октябрьская кудумчузу, бажың 16, тел: 22-144, саны 329.

9.Чыраа-Бажы. Чыраа-Бажы сумузунун девискээри. Хорагай Ооржак аттыг көдээ Культура бажыңы, Ленин кудумчузу, бажың 37, тел: 21-384, саны 887.

10.Чыргакы. Чыргакы сумузунун девискээри, Кара-Сал Ак-оол аттыг көдээ Культура бажыңы, Ийистер кудумчузу, бажың 40, тел: 22-553, саны 414.

11.Шеми. Шеми сумузунун девискээри. Хадың-Аксы, Ак-Хая, Алды-Хадың, Кызыл-Хая, Чаңгыс-Чодураа, Ак-Кара-Суг, Талдыг-Өзен, Үстүү-Хову, Арыскан, Дөргүн, Алды-Хову-Аксы, Шиви-Кудуруу, Алаак, Заправка, Узун-Кара-Суг, Доора-Даг, Дөргүн-Адаа, Мойналык. Культура бажыңы, Ленин кудумчузу, бажың 32, тел: 21-456, саны 651.

Чөөн-Хемчик кожууннун Чадаана хоорайның Төлээлекчилерниң катап тургустунган муниципалдыг тургузугнун баштыңнарын, сумунун Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгукчуларның бадылаашкынын эрттирер болгаш санаары-биле тургускан соңгулда участоктары

Участоктун дугаары. Соңгулда участогунун ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктун адреси. Телефонуну. Соңгукчуларның саны.

- 12.Чадаананың Төп.** Монгуш Мерген-Херел аттыг кожууннун Культура бажыңы, Ленин кудумчузу, бажың 29, тел: 21-080, саны 1550.
- Чадаананың Соңгу.** Орук септелге-

тудуг участогу, Чүргүй-оол кудумчузу, бажың 7, тел: 21-247, саны 1500.

Чадаананың Шахтер. ПУ-6-ның Администрациясы, Совет Тываның 10 чылы кудумчу, бажың 25 а, тел: 21-977, саны 1427.

Сут-Хөл кожуунун чагыргазының 2005 чылдың май 16-да № 115 доктаалы-биле бадылаан 1-7 капсырылгалар

Эрзин кожуун чагыргазының даргазы 2005 чылдың май 16-да бадылаан 1-6 капсырылгалар

Сут-Хөл кожуунун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынны чорударына база бадылаашкыннары санаар кылдыр тургускан соңгулда участокары

Эрзин кожуунун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, сумуларының катап тургустунган муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннары санаар кылдыр тургускан соңгулда участокары

Соңгулда участогу дугаары. Соңгулда участогу ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефон. Соңгукчуларның саны

- Участоктуң дугаары. Соңгулда участогу ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефон. Соңгукчуларның саны**
- 1. Суг-Аксы.** Суг-Аксы сумузу дөвискээри, Культура бажыңы, Титова, 3, тел: 1-76, саны 1703.
- 2. Алдан-Маадыр.** Алдан-Маадыр сумузу дөвискээри, Кара-Шат, Көшпес, Манчүрек, Сарыг-Булуң, Шан, Шат, Оргу-Шөл, Культура бажыңы, Дажы-Намчал, 23, тел: (234) 21-1-11, саны 1703.
- 3. Ак-Даш.** Ак-Даш сумузу дөвискээри, Культура бажыңы, Найырал, 37, тел: 1-92, саны 310.
- 4. Бора-Тайга.** Бора-Тайга сумузу дөвискээри, Чечектиг, Хөлчүктүг, Хөл, Культура бажыңы, Найырал, 23, тел: 2-23, саны 512.

- 5. Кара-Чыраа.** Кара-Чыраа сумузу дөвискээри, Культура бажыңы, Арат, 27, тел: 1-85, саны 472.
- 6. Кызыл-Тайга.** Кызыл-Тайга сумузу дөвискээри, Ооруг, Бел-Орук, Ак-Ой, Соруг-Шөлү, Хадынныг, Хүүректиг, Чайлаг-Шөл, Оруктуг-Ой, Чоон-Дыт, Алама, Узук, Чээде, Көжээ, Культура бажыңы, Ыймажап, 20, тел: (234) 22-1-10, саны 315.
- 7. Ишкин.** Ишкин сумузу дөвискээри, Ишкин-Бажы, Үстүү-Каргал, Алды-Каргал, Сарыг-Хая, Үстүү-Сөөр, Алды-Сөөр, Оргу, Сайыр, Алаак, Шеле, Шом-Шум, Культура бажыңы, Дондуп, 34, тел: (234) 22-1-56, саны 580.

Тере-Хөл кожуунун чагыргазы 2005 чылдың май 12-де бадылаан 1-5 капсырылгалар

Тере-Хөл кожуунун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынны чорударына база бадылаашкыннары санаар кылдыр тургускан соңгулда участокары

Тес-Хем кожуун чагыргазының даргазының 2005 чылдың май 18-те № 18 доктаалы-биле бадылаан 1-7 капсырылгалар

Тес-Хем кожуунун сумуларының Төлээлекчилерниң суму хуралдарының депутаттарының, катап тургустунган муниципалдыг тургузугларының баштыңнарының соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкыннары санаар кылдыр тургускан соңгулда участокары

Участоктуң дугаары. Соңгулда участогу ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефон. Соңгукчуларның саны

- Участоктуң дугаары. Соңгулда участогу ады. Кызыгаары. Төвү. Участоктуң адреси. Телефон. Соңгукчуларның саны**
- 1. Эми.** Эми сумузу дөвискээри, Агартыр, Өртең, Шылыраа, Саган-Кузум, Бедик-Тон, Хам-Дыт, Теме-Бечер, Биче-Теме-Бечер, Буур-Доруг, Улуг-Шөл, Хөөрге, Черээней, Улуг-Күске, Согар, Үнгүрлүг-Тон, Кара-Аскырылыг, Согуналыг, Кара-Боом, Чөөчө, Өреге Хөмелик, Белдир-Тон, Нарын-Хараалга, Хөмелик Салгал, Эрги-Балыктыг, Чаа-Балыктыг, Эми, Ай-Хаан, Сарыг-Эр, Ак-Хая, Үтүг-Даш, Үтүг-Даш, саны 136.
- 2. Каргы.** Каргы сумузу дөвискээри, Бугалыг, Кара-Дыт, Баян-Кол, Санныг-Тей, Барбалык, Бел-Өдек, Тавыдай, Узун-Чыл, Үстүү, Оттук-Даш, Шарам-Дыт, Белдир, Оруктуг, Бохур, Хайгыс, Кыйыг-Адаа, Адыгылыг, Сарызын, Туражын, Кызыл-Боом, Чалаш, Уссук, Оораш-Оймак, Шеңгилик, Бош-Даг, Саглар-Дыт, Хол-

- Бажы, Хопту-Дөңү, Сарыг-Хөл, Сарыг-Хымыш, Бош-Даг, Кара-Даштыг, Узун-Хөл, Артан-Оораш, Калбак-Хаак, Кежик-Аксы, Чоон-Дыт, Урускалды, Касс-Оттук, Белдир, Белдир, саны 172.
- 3. Балыктыг.** Балыктыг сумузу дөвискээри, Чудумай, Оваанатты, Кызыл-Суг, Бургаастай, Чолду, Кундус-Бажы, Хиримниг-Бажы, Кызаа-Хем, Боом-Бажы, Кара-Кол, Кундус-Аксы, Тергин, Шувегей, Кезек-Дыт, Шархамныг, Кара-Суг, Урсул, Көк-Терге-Аксы, Аш-Белдир, Агаш-Аксы, Улуг-Шөл, Бел, Ийи-Дыт, Тон-Өртээли, Улуг-Шөл, Улуг-Шөл, саны 162.
- 4. Таежний.** Шынаа сумузу дөвискээри, ортумак школа, Дружба, саны 486
- 5. Поселковый.** Шынаа сумузу дөвискээри, Культура бажыңы, Комсомольская, 45, саны 382.

- 1. Самагалдай.** Дөвискээри: Самагалдай суур, Кара-Суг, Бай-Сайыр, Дөңгелчик, суму чагыргазы, Самагалдай суур, Ланзыы, 20, соңгукчулар саны 1666.
- 2. Кызыл-Чыраа.** Дөвискээри: Кызыл-Чыраа суур, Кудук, Хачыл-Тей, Дугай, Даштыг-Хавак, Алды-Шангыш, Адыр-Тей, суму чагыргазы, Кызыл-Чыраа суур, Найырал, 35, соңгукчулар саны 540.
- 3. Берт-Даг.** Дөвискээри: Берт-Даг суур, Узук-Аксы, Калбак-Даг, Бижикиг-Аксы, Сайыр-Аксы, Кара-Чоога, Суглуг, Кара-Чоога, Көш-Өдек, Дөңгүр-Төш, Ак-Кежиг, Теректиг-Хем, Онгар-Өдек, Хараалыг-Хем, Кыдыг-Хавак, Сөөскенниг-Өдек, Сай, Сарыг-Булуң, Онгар-Чоога, Сайгың, суму чагыргазы, Берт-Даг суур, Найырал, 5, соңгукчулар саны 593.
- 4. О-Шынаа.** Дөвискээри: О-Шынаа суур, № 1 малчын бригада, № 2 малчын бригада, № 3 малчын бригада, суму чагыргазы, О-Шынаа суур, Артына, 5, соңгукчулар саны 491.
- 5. У-Шынаа.** Дөвискээри: У-Шынаа суур, Инек-Чазаа, Ак-Баалык, Чыварлыг, Анай-Ооруг, Мөөн-Тал, Сарыг-Тал, Терек-Аразы, Кара-Бедик, Арысканниг-Хем, Арысканниг-Хем-1, Арысканниг-Хем-2, Шимээлиг-Хем, суму чагыргазы, У-Шынаа суур, Чооду Куякпан, 16, соңгукчулар саны 252.
- 6. Чыргаланды.** Дөвискээри: Чыргаланды суур, Үстүү-Хам-Дыт, Хам-Дыт, Дедир-Боом, Хараал-Тей, Кызыл-Колдуу, Сарыг-Сиген, Ховужук, Хайыракан, Боом-Даа, Ара-Хонар, Арты-Шөл-1, Арты-Шөл-2, Сайгың, Сайгың-2, Сайгың-3, Сайгың-Бажы, Дээрбе, Хатчыл-1, Хатчыл-2, Чумур-Ой, Теректиг-Арыг, Оваа-Баары, Кара-Шат, Чодураалыг, Кудук, Ак-Кожогар, Ак-Оорга, Биче-Хайыракан, Кызыл-Шат, Күзег-Аксы, Ак-Өдек, Көш-Өдек, спорт клуб, Чыргаланды суур, Ленин, 31, соңгукчулар саны 505.
- 7. Шуурмак.** Дөвискээри: Шуурмак суур, Куран арбаны, Культура бажыңы, Шуурмак суур, Лесная, 17, соңгукчулар саны 352.

ТАРААМ ТУРДА, ТОДУГ-ЛА МЕН

Социализм үезинде күрүне чер-чери-биле тарааны тарып, чамдык үелерде столоваяларга хлебти халас берип турган. Ооң-на уржуу боор, тараа тарыыр, ону ажаап өстүрер дугайында бодалдар мырыңай амыдыралдан хоорук апар чыдар. «Тыва кижилер үрээр чүвөгө сундулук» дээн чугаада ышкаш, тозан чылдарда хамык техника-высты үптөп-тонап кааптывыс. Суг-чар дег, миллион акшалар көрүп кааш, комбайн, тракторларны артырбайн, Саян артынче садып чорудупкан. Ам кээп техникавыс чок деп алгыржырывыска болур бе? Озук, хүүрек тудуп алгаш, чер аңдарар, бижек-хылыш-биле тараа кезер чыгыы апарган үе бо.

Ажыы-биле чугаалаарга, тывалар ада-төөгүвүстен бээр ажылгыр, тараачын улус-тур бис. Көрүңер даан: хову-шөлдерни бир кылдыр, даг-дагы оодуртур каскан эрги арат бугалары кожуун, суму бүрүзүндө бар. Мен билип кээримге, Белдир-Кежин суурнуң улуг-бичии ажыл кылып шыдаар эрлери Эр-Хавак бугазын аштап, арыглаар дээш, часкаар олут орбас апаар чүвө. Күскээр Чылан-ныг, Эр-Хавак ынчаар алды-сарыг тараа хүнге чайнап чыдар чүвө. Ол бугаларны ора-сомазы Куу-Дагны ам-даа үш куржалы берген чыдар. Кара-Дыт ховузуң аът андазыны-биле аңдарып, дөө Торгалыг суурнуң ол чарында Шиви-Бажындан 20-30 километр черден ыяш коопшпалар дамчытыр, даг-даш дивейн, сугну бугалап эккеп, черден кайгамчык

эки дүжүттү «Кызыл тук» МЧАЭ-зи ап турду. Дайын сөөлүнүң берге чылдарында Белдир-Кежин, Арыскан чону оон амыдырап турду.

Улуг-Хем кожуун ам-даа хол-даяч эвес. Ишти-Хем, Чодураа хамаанчок, кыскак суглуг Сенек, Арыг-Бажы ол ынчаар суггат бугаларын чөп ажыглаар болза, 2-3 муң гектар черден дүжүттү ап болур. Эрткен апрель айда Белдир-Кежинде көдээ ажыл-агый эргелелини агроному А.К. Керттикпен, Арыг-Үзүү сумузуңуң даргазы М.О. Балчий суглар чордувус. Эр-Хавак баарында 100 хире гектар черде суг боду агып чыдар, амдыгаа чедир «Арыг-Үзүү» МУБ ол черни орта суггарып, тарып, чажып албаан. Бойдус боду безин чайгаар тарып, чажып ал деп турда, шүшпөң-дир бис. Эрткен чылын улуг-хемчилер

багай эвес дүжүттү алган. Шагаан-Арыг-хоорайда К.К. Дүрбүлектин удуртканы «Колос» МТС Калбак-Чыраадан кайгамчык дүжүттү алды. «Ишти-Хем», «Чодураа» МУБ-тар чамдык аңгыстарының дүжүдүн чазын безин ажаап турду.

Ам час кээрге-ле, үрезин, кывар-чаар материалдар чок дээр-ге, элдептиг-дир. Чоп шаанда араттар үрезинин баштай-ла уургайлап ап, аңаа узун кышты ажыр хол дегбес боор чоржук. Үрезинин

Көдээниң хөөннери

арттырып албайн, чашканнап, садып-саарып кааптарга, чок болбайн канчаар. Биезги-ле социализм үезинде ышкаш, азырадыкчы хөөндө ам-даа уштунмаан бис. Тус чер даргалары, арат ажыл-агыйларының удуртукчулары часкы тарылгага хереглээр акша-хөрөңгини чүге камнап албас чүвөл? Час кээрге-ле, кожуун төвүндө «ак бажыңче» салчыр. Бо чазын база кожуун чагыргазының даргазы В.К. Пюрюна, көдээ ажыл-агый эргелелини начальниги С.Д. Куулар эвес болза, кывар-чаар материалдар чок болур часты. Оларның күженишкени-биле 25 тонна солярка тып, муң ажыг гектар шөлге тараа чажып алдылар.

Тараа дугайында Россияның Чазаа, эң ылаңгыя Көдээ ажыл-агый яамызының сайыды А.В. Гордеев дыка улуг ажылдарны кылып чорудуп турарын ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржак Улуг-Хемге кээп чорааш, дыңнатты. Чүгле көдээ ажыл-агыйга күрүнеден лизинг дузазы-биле 7 чыл хуусаалыг чээлини бээрин чедип алганы дээш, ол сайтка тураскаал безин тургузуп берип болур деп чугаалааш, чүгле чаңгыс хүн дургузуңда тараалаң Би-Хем кожуунун кезээнин дыңнатты. Ол ышкаш орайга чедир кожуунун хову-шөлдеринде байдал-биле база танышкан.

Бо хүннерде байдал-биле алырга, кожуунда 1250 гектар чер суггартыңан болгаш 800 гектар суггаттыг шөлдерде тараа чаштыңан. Ишти-Хемде Сүүр-оол Даңзы-Белек, Дакчыт Ондар баштаан тараажылар боттарының мурнунда салдыңган сорулгаларын күүседириниң кырында келген. Ол ышкаш Владимир Бадының баштааны «Чааты» МУБ 180 гектар черде чүгле кызылтасты чажып дооскан. Суггат айтыры берге черлиг Ийи-Тал сумузу Сенекте 110 гектар, «Арыг-Бажы» МУБ 30 гектар кур черлерни шингээди алган.

Арыг-Үзүүнде Даржаа Бугур-Серен, Тас-оол Тиилекчи, Хайыра-

канда Михаил Малбык-оол чылдан чылче суггаттыг черлерни ажыл-лап, боттары тарааны тарып, ногааны, картофельди олуртуп, артыкшылын чоок-кавы улзуңга берип турарлар. Шагаан-Арыг фермер өдекпен Дагба, Владимир Бачурин, Акулов олар боттарының хуужуткан шөлдерин аңдарып, хоорайжыларга картофель олуртурун организаастаан.

Бо чылын кожуун ниитизи-биле 2145 гектар черге тарааны, 480 гектар черге картофельди, 181 гектарга ногааны тарыыр. Кожуунун көдээ ажыл-агый эргелели капуста болгаш өске-даа ногаа өзүмнерин өстүрер шывыгылыг черни кылып алган. Аңаа өстүргөн өзүмнерни ажыл-агыйларга болгаш чурттакчы чонга бээр көрдүңгөн. Бо дээрже кожуунда чаа чүүл болуп турары-биле онзагай.

Июнь ай үнүп келген. Ам-даа 1345 гектар чер үрезин чогуңдан анаа чыдып турар. Чайның каш хонуу шокараңайнып эрте бээр. Күзүн эвээш-биче дүжүдүвүстү чадажып тургаш, хар адаанче кирип алырывыс кырында келдивис. Ынчангаш божуу-шалып, тараа дээш хол тутчуп кирбес, боданмас болзувусса, талаар.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.

Улуг-Хем кожуун.

2005 чылда Тыва Республикага коммунал ачы-дузалар хереглелиниң эң ындыкы чижек-хемчээлиниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ
2005 чылдың февраль 11 №133 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының 1992 чылдың декабрь 24-те №4218-1 «Чурттаар оран-сава политиказының федералдыг үндезиннериниң дугайында» Хоойлузу болгаш Россия Федерациязының Чазаның 2004 чылдың июль 30-де №392 «Чурттаар оран-сава болгаш коммунал ачы-дуза төлевирин хамаатыларның төлээриниң чуруму болгаш байдалының дугайында» доктаалын күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Коммунал ачы-дузаларының хереглелиниң эң ындыкы чижек-хемчээлиниң дугайында ТР-ниң тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыды А.Б. Свинцовтун, ТР-ниң саң-хөө сайыдының оралакчызы Л.С.-К. Анай-оолдун информациязын хүлээп алыр.
2. ТР-ниң Саң-хөө яамызының болгаш ТР-ниң Чуртталга-коммунал ажил-агый болгаш чурттаар бажыңнар талазы-биле агентилелиниң кирип келгени санаар приборлары чок турда, коммунал ачы-дузалары дээш төлевирниң хемчээлин тодарадыры-биле коммунал ачы-дузаларының хереглелиниң коштунган чижек-хемчээли-биле чөпшээрер.

3. ТР-ниң Саң-хөө яамызы муниципалдыг бюджеттерге республика бюджетинден дуза чедирерде болгаш саң-хөө дузаламчызының хемчээлин тодарадырда, чуртталга-коммунал ачы-дузаларының хереглелиниң чижек-хемчээлиниң көргүзүглерин өөренип көөр.

4. Коммунал ачы-дузаларының хереглелиниң чижек-хемчээлин бадылаарда болгаш чурттаар оран-сава база коммунал ачы-дузаларын төлээрде, хамаатыларга социал деткимче бээр хемчеглерниң хемчээлин тодарадырда Тыва Республиканың Чазаның доктаалын удуртулга болдурарын бот-башкарылганың тус чер органнарынга сүмелээр.

5. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольдуг тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый яамызынга дагыр (Свинцов).

6. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның доктаалында 2005 чылдың февраль 11-де №133 капсырылган.

Тыва Республикага коммунал ачы-дузалар хереглелиниң чижек-хемчээли

	Хемчээли	Чижек деңнели			
		Чылда		Айда	
		1 кижиге	Ниити шөлдүң 1 кв. метринге	1 кижиге	Ниити шөлдүң 1 кв. метринге
1. Чурттаар оран-сава шөлүнүң социал хемчээли (ниити шөлдөн)	кв.метр	18			
- Чааскаан чурттал турар кижиге		33			
- Ийи кижилиг өг-бүлеге		42			
- Үш кижилиг өг-бүлеиниң бир кижизинге		18			
2. Суг хандырылгасы:					
- суг бээриниң төп системазында коштунган суг дамчыдылгалыг болгаш чылыг сугнуң төп системазы-биле хандыртынган чуртталга бажыңнары	куб.метр	68,4	3,8	5,7	0,32
- суг бээриниң төп системазында коштунган, суг дамчыдылгалыг, чунар ванназы чылыг суг-биле коштунмаан чуртталга бажыңнары	куб.метр	52,8	2,9	4,4	0,24
- суг дамчыдылгалыгының төп системазы-биле коштунган туалет болгаш чунар ванна чок чуртталга бажыңнарынга	куб.метр	41	2,3	3,4	0,19
- суг дамчыдылгалыгының төп системазында коштунмаан, кудумчу кудуктарын ажыглап турар чуртталга бажыңнарынга	куб.метр	21,6	1,2	1,8	0,1
3. Суг дамчыдылгалыгы:					
- суг дамчыдылгалыгының төп системазында болгаш чылыг суг хандырылгалыгының төп системазында коштунган суг дамчыдылгалыг чуртталга бажыңнарынга	куб.метр	67,2	3,7	5,6	0,31
- төп суг дамчыдылгалыгының системазында коштунган, туалет болгаш ванна чок чуртталга бажыңнарынга	куб.метр	51,6	2,9	4,3	0,24
4. Чылыг хандырылгалыгы					
- чылыг хандырылгалыгының төп системазында чылыгны ап турар чуртталга бажыңнарынга	Гкал	5,4	0,3	0,45	0,025
- чылыг суг хандырылгалыгының төп системазында чылыг суг-биле хандыртынган чуртталга бажыңнарынга	Гкал	2,4	0,13	0,2	0,01
- чылыг суг хандырылгалыгының төп системазында чылыг суг хандырылгалыгы	куб.метр	38,4	2,13	3,2	0,18
- чылыг суг хандырылгалыгында ижеринге химия-биле арыглап каан суг	литр	180	10	15	0,83
- чуртталга бажыңнарының одалга системазында чылыг суг хандырылгалыгы	Гкал	2,16	0,12	0,18	0,01
- чылыг суг хандырылгалыгының төп системазында агып турар чылыг суг	куб.метр	38,4	2,13	3,2	0,18
- чуртталга бажыңнарының одалга системазында агып турар чылыг суг	куб.метр	33,6	1,87	2,8	0,16
5. Аштаары:					
- чаагайжыды туттунмаан чуртталга фондунун тудугларында чаңгыс каът чуртталга бажыңнарында амыдыралчы боктарны үндүрери	куб.метр	2,3	0,13	0,19	0,01
- хөй каът тудугларлыг чуртталга бажыңнарында амыдыралчы боктарны үндүрери	куб.метр	1,35	0,075	0,113	0,006
6. Электри хандырылгалыгы:					
- газ плиталыг чуртталга бажыңнарынга	кВт.шак	504	28	42	2,3
- электри плиталыг чуртталга бажыңнарынга	кВт.шак	960	53	80	4,4
- кадыг чүүл-биле одаар плиталыг чуртталга бажыңнарынга	кВт.шак	792	44	66	3,6
- көдээ специалистерге халаска	кВт.шак	240	-	20	-
- социал деткимчениң хемчеглери бар (федералдыг даңзыда турар) аңгы деңгелдиг хамаатыларынга халаска	кВт.шак	396	-	33	-
7. Газ хандырылгалыгы (суук чүүлге шилчткен газ);					
- газ плиталыг квартираларга	кг	72	4	6	0,33
- газ хандырылгалыгы социал деткимчениң хемчеглери бар (федералдыг даңзыда турар) аңгы деңгелдиг хамаатыларынга, төпчүткен газ хандырылгалыгында азы балоннуг газы халас ажыглап турар	кг	36	2	3	0,165
8. Хөмүр-даш (бир одалга сезонунга санааны-биле)					
- көдээ специалистерге халаска	тонна	2,2	0,119	-	-
- социал деткимчениң хемчеглери бар (федералдыг даңзыда турар) аңгы деңгелдиг хамаатыларынга халаска	тонна	2,2	-	-	-
	тонна	1,1	-	-	-

САЙЗЫРАЛДЫҢ ЧАА ЧАДАЗЫНЧЕ

Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика яамызының удуртулгазы-биле май 19-22-де Улусчу чогаадылга бажыңыга, Кызылдың уран чүүл училищезиниң концерт залына, Алдан-Маадыр күрүне музейинге болгаш республиканың салым-чаяанныг уруглар школазының «Хөөмейниң өө» музейинге тыва хөгжүм херекселдериниң чазаныкчыларының республика чергелиг мөөрейи болуп эрткен.

Мөөрейниң ажылынга тыва национал хөгжүм херекселдериниң оркестриниң хөгжүмчүлери, Кызылдың уран чүүл училищезиниң тыва хөгжүм салбырының башкылары, республиканың уругларның уран чүүл школаларында тыва хөгжүм салбырларының башкылары, хөй санныг чазаныкчы-мастерлер идепкейли-биле киришкен. Мөөрейге Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр кожууннардан болгаш Кызыл хоорайдан ниитизи-биле 25 ус-шевер киришкеш, 105 янзы-бүрү хөгжүм херекселдерин көргүскен. Чаңылчаан болгаш оркестр хөгжүм херекселдери деп ийи бөлүккө чарган соонда, чаңылчаан хөгжүм херекселдериниң бөлүнгө 87, а оркестр хөгжүм херекселдериниң бөлүнгө 18 ажил киришкен.

Хөгжүм херекселдериниң үнериниң шынарын хынаарда, кайы херексел кымның ажылы дээрзи билдинмес болуру-биле көжеге артындан ойтаткан. Ооң соонда ус-шевер мастер бүрүзү херекселдериниң канчаар кылганын тайылбырлап, камгалаан.

Көрүкчүлериң болгаш жюри кежигүннериниң сонургалын Тываның билдингир ус-шевери Владимир Шөмбүлович Салчактың чонар-даштан чазап кылган бызаанчызы кичээнге хаара туткан.

Мөөрейниң түңнелинде чаңылчаан хөгжүм херекселдериниң бөлүнгө дараазында ус-шеверлер шылгарап үнген.

Игил: Алдар Тамдын (Кызыл хоорай) – 1-ги чергениң лауреады, Шолбан Салчак, Марат Дамдын (Кызыл хоорай) – 2-ги чергениң лауреаттары, Саян Чамбал, Ай-Демир Дембирел (Кызыл хоорай) – 3-кү чергениң лауреаттары, Мөңгүн-оол Ондар (Кызыл) – дипломант, Белек Даржаа (Тес-Хем) – «Чогаадыкчы дилээшкчинер дээш» деп тускай шаңналдың эдилекчизи.

Бызаанчы: Владимир Салчак (Бай-Тайга) – 1-ги чер, Мөңгүн-оол Ондар, Шолбан Салчак (Кызыл хоорай) – 2-ги чер, Сергей Сотпа (Кызыл хоорай) – дипломант.

Дошпулуур: Алдар Тамдын (Кызыл хоорай) – 1-ги чер, Мөңгүн-оол Ондар (Кызыл хоорай) – 2-ги чер, Эдуард Дамдын (Кызыл хоорай), Константин Ондар (Сүт-Хөл) – дипломантылар.

Чадаган: Хертек Кашпык-оол (Бай-Тайга) – 1-ги чер, Шораан Ойду (Кызыл хоорай) – 2-ги чер.

Демир хомус: Шораан Ойду (Кызыл хоорай) – 1-ги черге, Афанасий Мылдык (Кызыл хоорай) – 2-ги черге, Владимир Монгуш (Кызыл хоорай), Анатолий Кашпык-оол (Бай-Тайга) – 3-кү черге, а Алдын-оол Севек (Мөңгүн-Тайга) «Чаңылчаан хөгжүм херекселдерин каттап сайзырадырынга кириген үлүү дээш» деп тускай шаңналга төлөпиг болган.

Оркестр хөгжүм херекселдериниң бөлүнгө жюриңиң шийтпири-биле бирги чергениң лауреаттары деп аттарны кымга-даа тывыспаан. Шийтпирниң кол чылдагааны – херекселдерниң шынарын улам бедидеринче ус-шеверлерниң чогаадыкчы ажылын улам чиге угландыраы болган. Түңнелинде дараазында ус-шеверлер шылгарап үнген.

Игил: Биче-оол Ондар (Сүт-Хөл) – 2-ги чер, Константин Ондар, Эрес Ондар (Сүт-Хөл) – 3-кү чер.

Бызаанчы: Алдар Тамдын (Кызыл хоорай), Марат Дамдын (Кызыл хоорай) – 2-ги чер.

Чанзы: Марат Дамдын (Кызыл хоорай) – 2-ги чер.

Чадаган: Марат Дамдын (Кызыл хоорай) – 2-ги чер.

Үрер хөгжүм херекселдеринге Алексей Комбу (Өвүр) – лимби, Саян Чамбал (Кызыл хоорай) – мургу, Шораан Ойду (Кызыл хоорай) – амырга.

Кагар (ударные) херекселдер мөөрейинге Владимир Монгуш (Кызыл хоорай) – 1-ги черни, Аян Монгуш (Кызыл хоорай) – 2-ги черни чаалап алганнар, Биче-оол Ондар (Сүт-Хөл) дипломант атка төлөпиг болган.

Мөөрейниң ажил-чорудулганың база бир улуг чедишкени – тыва хөгжүм талазы-биле ат-сураа билдингир тускай эртемниглерниң «тегерик столунга» ханы уткалыг профессионалдыг чугаа болган соонда, тыва хөгжүм херекселдерин кылып чоруур ус-шеверлерниң күжүн болгаш билгилерин мөөңнээри-биле чаа профессионал эвилелдин тургустунганы. Ооң даргазынга Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы Аян Монгушту сонгаан. Тыва хөгжүм херекселдерин чазап кылып болгаш нептередир ажил бодунуң сайзыралының чаа чадазынче шилчип турары ол.

ҮЛҮГ-ХУУЗУ УТТУНДУРБААН

Тыва Республиканың Культура болгаш национал политика яамызынга май 26-да республиканың культуразының болгаш уран чүүлүнүң билдингир-даа, аныяк-даа бөлүк ажилдакчылары чалалга езугаар чыгып келген.

Тиилелгениң 60 чыл оюнга тураскааткан республика чергелиг культурулг програмmanı организастаарыга болгаш эртиреринге идепкейлиг киришкени дээш яамының мурундан өөрүп четтиргенин илередип, байырлыг сөстү чугаалааш, Тыва Республиканың культура болгаш национал политика сайыды З.Б. Самдан А.К. Хомушкага, М.К. Сарыгга (режиссерлар), Н.К. Шалыкка (чурукчу), Э.Б. Мижитке (сценарийлерниң автору), С.Л. Оюнга, Е.Н. Ооржакка (концерт болгаш парад башкарыкчылары), А.С. Монгушка, В.В. Нагорныйга, А.Н. Сара-

товкинага, В.Д. Ондарга, А.А. Хомушкага, А.В. Ховалыгга, О.О. Монгушка четтиргенин илереткен чагааларны болгаш чечектерни тывыскан. Культура болгаш уран чүүл ажилдакчылары оларның бо улуг байырлалды эртиреринге кириген үлүг-хуузун утпайн демдегеп турары дээш өөрүп четтиргенин илередип, моон-даа сонгаар бедик көдүрлүүшкүнүг ажилдаарын аазап, харыы сөстөрүн чугаалаан.

Эдуард МИЖИТ,
ТР-ниң Культура болгаш национал политика яамызының парлалга секретары.

Тываның ном үндүрер чериниң 75 чылдыңга

САЛЫМ-ЧОЛУМ БОЛГАН НОМ ҮНДҮРЕР ЧЕР

Бо чылдың июнь 30-де Тываның ном үндүрер чериниң тургустунга-ла 75 чыл оюн байырлап эрттирер деп турар. Бо албан чери-биле мээң амыдырал-чуртталгам улуг холбаалыг чораан болгаш, ооң дугайында чамдык сактышкынармыны маңаа кирип көрейн.

Ю.Ш. Кюнзегеш Абаканның башкы институтун дооскаш, 1951 чылдың августун эгелеп ном үндүрер черге чечен чогаал редакторунга ажилдай берген. Ынчан бис мурнунда-ла каш чыл акы-дуңмалышкы дег эдертип, ол ырак черге өөренип турза-даа, харылзаавыс үспей турган бис. Мен "Шын" солунга корректорлап ажилдай берген мен. Ынчан ном үндүрер чер Интернациональная кудумчунда 7 дугаар бажыңга турган. (Ам спорткомплекстин мурнунда шөлге.) Ийи кожа албан черинге ажилдап тургаш, бо-ла ужуражыр, телефон дамчыштыр чугаалажыр турган бис. 1952 чылда кады чурттал эгелээннистен сонгаар, ол албан чери-биле холбаалыг апарган мен.

Ынчан оон директору Оюн Дамбаевич Шырап турган. Оон сонгаар аңаа Николай Качаевич Тава-Самбу, Монгуш Кылаевич Делег, Сарылар Маскыровна Самара (Кудажы), Салим Сазыгович Сүрүң-оол, Борис Иванович Болдур-оол, Василий Борахөевич Монгуш, Матпа Сумбуевич Хомушку, Монгуш Мунзукович Сүге-Маадыр, Василий Ууртакович Хомушку деп директорлар ажилдап турганын билер мен.

Ном үндүрер черге эрткен чүс чылдың бежен чылдарында Тываның ат-сураглыг баштайгы башкылары (бистин башкылары-выс) Алексей Мокур-оолович Белек-Байыр, Ооржак Сундуевич Хойлакаа ажилдап турганнар. Баштайгы үеде ол албан черинче киреринден ыядыр турган мен. Башкы институтунга өөрени бергенimde, чурттаар бажың чок, төрелдер бажыңыңа чурттап тургаш, дүштеки чемни мээң лекцияларым доостурга, кады столовадан чечменип турган бис. Үнүп келгеш, мени даштыгаа манап турар кижилер. Бир катап элзэн үр үнемс боорга, ажилдаар черге кире бердим. Олуру кабинетте кезек туруш өрзэлдерниң ыңдында чүве. Бетики өрзэлде Белек башкы (Белек-Байырың школага ынчаар адаар турган бис) олур. Ооң чанында стол артында бир оол олурар болду. Мендилештим. Аныяк кижилер туруп келгеш, мээң холумну туткаш: "Силерниң холунар тудар аас-кежиктиг болдум" — дидир. Башкымче көрүптеримге, доңгайып алган бүдүү хулу-зуруп олур. Ытканымдан Юранның өрзэли бакылай каапкаш, үне халый бердим. Ол шагда кижилер башкыларыңдан дыка эпчосунар, удур чоруп олурган болза, ооң чанында канчал эрте бээрин бодал, кижиден чүве айтыра бээрине деп, пат-ла чоруур. Ол дээрге башкыларны хундүлээривис ыңдыг. Чоокта чаа-ла башкыладып чораан хундүлүр башкыдан ыткаш, базар-баар чер тыппайн барганым ол. Юра үнүп кээрге, ол кым деп кижил дээрзин айтырарымга, чоокта чаа Ленинград университетти дооскан Монгуш Кенин-Лопсан деп кижил болду. Монгуш Борахөевич-биле ынчаар танышкан мен.

Ном үндүрер чериниң төөгүзүнде ном херзэнге боттарының төлептиг үлүүн кирип, балалбас истерин арттырганнарны саны хөй. Чамдыктарын адап көрейн.

Оюн Сереновна Чечекей аңаа 1936 чылдан эгелээш, амыдыралының сөөлгү хуннеринге чедир 39 чыл ажилдаан бооп турар. Ооң мынчаар чугаалап органын сактыр-дыр мен. "1936 чылдап эгелеп, бо черге ажилдап келдим. Баштай партия обкомунун бажынының бирги катдынга, чаңгыс өрзэлге ажилдап турган бис". Ол ажилыңга бердинген, бедик арга-дуржулгалыг корректор чорду. "Корректоруны Чечекей угбай номчаан сонда, чаңгыс-даа чазыг турбас чүвеле болгай" деп чугаалажыр чүве. Ол чүгле корректорлаар эвес, машинага база эки парлаар чораан. С. Токаның холуңуң үжүүн кижил болганы үндүрүп шыдавас. Ону чүгле Оюн Сереновна эки билер. М. Кенин-Лопсанның холуңуң үжүүн база ол эки таныйыр. Ол чогаалчыларның чогаалдарын ол парлаар чорду. Латин үжүк-биле парлаан номнарда корректор О. Чыртакай деп бижээң. Ол адын Чечекей деп солуп алган.

Хомушку Хертзиновна Сюрюно-оол ном үндүрер черге 1951 чылда машинак чылап ажилдап киргеш, пенсияга үнүжү чедир 40 чыл иштинде чаңгыс коллективке ажилдаан. Ол шагда амгы дег болбаазыраңгай компьютер бар эвес, бижик машиназынга хундүрер соктаңыр кээр. Ынчан чылда янзы-бүрү тематиктиг 70 хире номнарны үндүрүп турган. Олар колдунда кылын, хөй-хөй ама хемчээлдиг номнар болур. Оларның шуптузун парлаар, ол шагның машинакчылары баш көдүрбес ажилдаар

болгай. Хомушку Хертзиновна номнарны шалыпкыны-биле чазыг чокка парлаар чораан. Ооң төлептиг ажил-ижин ном үндүрер чериниң баштаар чери бедик үнелеп, хөй-хөй хундүлүг бижиктер, акша-биле шаңнал, байырлалдар таварыштыр ооң күш-ажыл дептеринге макталдарны хөйү-биле кирип бижип келген. Ооң кызымаккай ажилын, тыва дылдың грамматиказын эки билерин барымдаалап көргөш, ону корректорже депшиткен сонда, хөй чыл ажилдады.

Валентина Барымаевна Норбу ол организацияга корректорлап, 27 чыл ажилдаан. Ол кылган ажилыңа ээ-харысалгалыг, арга-дуржулгалыг улуг корректор чораан. Пенсияже үнүжү аңаа ажилдаан. Ооң төлептиг күш-ажылын Чазак бедии-биле үнелеп, ном үндүрер чериниң 50 чыл болган оюн таварыштыр Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунун Хундүлүг бижик-биле шаңнаан. 2000 чылда ном үндүрер чериниң 70 чыл оюн таварыштыр парлаалга адырыңга кириген ачы-хавыгазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээр Тыва Республиканың Президентизиниң Хундүлүг бижик-биле база шаңнаткан.

... Узун чаагай чуртталганың Барык кезин корректорлап, Парлалгага бараан болдун. Чырыкче ат салган номун Чыыр болза, Дөгээ дег боор.

Кырган, чалыы солун номну Хынамчалыг номчу ора, Парлалгага каадыржаан Барымааның Валязын Мактап адаар: "Эр хөй" — дижир...

Галина Николаевна Биче-оол көңгүс аныяанда ном үндүрер черге машинак чылап ажилдап эгелээш. Ол шыраак мергежилдиг машинакчы, чуга-даа, кылын-даа номнарны тыва-даа, орус-даа дылдарга парлаар чораан. Ол кайы-даа дылга арыг чугаалаар болгаш бижир чорду. Школачы чылдарында өөрелдеге кызымак, чүткүлдүг болгаш, тергин эки өөренип чорду. Ажилдавышаан, Кызылдың педагогика институтун бот-өөредилге-биле эки доосту. Кандыг-даа ажалды (албан ажилың-даа, бажың ажилың-даа) кылганда, ыяал-ла эчизинге чедир ылап кылыр чаңчылдыг чораан. Сөөлүнде улуг корректорже депшип, ном үндүрүлгезинге буянныг үлүүн кирип, ажилыңга бердинген идегелдиг корректор бооп, хөй чылда ажилдаан. Корректорлап-даа тургаш, удурткучуларны дилзэн езу-гаар берге дээр материалдарны (орус дылга бухгалтерия майыктары, орус дылга үнген бүгү номнар) машинага парлап чораан. Техниктиг редакторнун мергежилин база шингээди алган. Пенсияже үнген сонда, республика типографиязынга редакторлап ажилдады. Топтуг-томаанның аажы-чаңныг, эш-өөрүңге дузаарга бо талантлыг кижиниң чырык өртемчеден эрте чоруу барганы хомуданчыг.

Ю.Ш. Кюнзегеш мындыг одуругларны Галина Николаевнага турскааткан:

Хундүг черге беженнээже чурттаар дооста, Күрүңгө үжөн чылда бараан болгаш, Улчугуп каар дашка сиилбээн бижик эвес, Угааннарда салгал дамчааш утундурбас Муң-мун судур номнар санын чоңа өргүп, Буянның кижилерге хайырлаан сен.

Опуштай Михайловна Баир 1968 чылда Тываның ном үндүрер черинге редактор бооп ажилдай берген. Оон бээр 37 чылдың үүрү бооп турар. Бо үенин иштинде ооң редакторлаан, эдиглер кылып, номчу эрттирген номнарны кым-даа санап шыдавас. Ол хөй чылдарда өөрелдеге номнарның улуг редакторунга ажилдап келген. Ол дээрге школаларга хереглээр, өреникчилерин эртем-билег чедип алырыңга херек бирги чергениң чугула номнары-дыр. Кылган ажилының шынарынче кол кичээңейни угландыраар, улуг харысалгалыг, ону эчизинге чедир ылап кылыр кижилер деп чүвени ооң-биле кады ажилдап, өөрелдеге номнарның редактору бооп, ооң арга-дуржулгалыг өөренип ал чораан болгаш, билер мен.

Өөрелдеге номнарны өңүжү чуруктарлыг кылдыр бистин типографиявыс парлап шыдавас болганда, Казань, Уфа, Смоленск, Иркутск, Екатеринбург, Красноярск дээр

ышкаш полиграфия талазы-биле дериг-херексели сайзыраңгай хоорайларга өөрелдеге номнарны парладыры-биле Опуштай Михайловна ынаар чедип, кады ажилда-жылганың быжыг харылзаазын тургузуп, чеже катап сургакчылаваан дээр. Ол ном үндүрүлгезин тергин эки билер, кандыг-даа чаданың полиграфистери-биле чугаалажы бергенде, оларның ажыглап турары нарын терминерин сайгарып шыдаар.

О.М. Баир эрткен чүс чылдың 70-80 чылдарында коллективке профэвилел комитетиниң солуттунмас даргазы чораан, хөй-ле ажилдарны кылган. Сөөлгү каш чылдарда кол редактор бооп ажилдаан.

Опуштай Михайловна хөй-ниити ажилдарыңа идепкейли-биле кирип чоруур. 1983 чылдан бээр ТР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң кежигүнү, коллективте 1972 чылдан бээр журналистер эге организациязының секретары, ТР-ниң Өөрелдеге яамызының чанында өөрелдеге методиктиг чөвүлелдиң кежигүнү. Үрө-түнелдиг ажил-ижил дээр, ол шаңнал-макталдарың-даа чедип алган: "ССРЭ-ниң парлаалгазының тергини", "РСФСР-ниң Улус өөрелдегезиниң тергини" хөрөк демдектериниң эдилекчизи, "ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы".

Эрткен чүс чылдың чеден, сезен чылдарында ном үндүрер черге ажилдап кирген аныяк кыстар Валентина Шагдыровна Чамыян база Зоя Комбуевна Монгуш олар янзы-бүрү тематиктиг хөй-хөй номнарны билдили-биле редакторлап, номчукурга чедирип, арга-дуржулгалыг бедик, хоочун редакторлар болу берген. Олар бөгүн-даа ак сеткилдиг ажил-ижил-биле коллективиниң адын көдүрүп чоруурлар. Олар-биле кады ажилдап чораан үемни бодаарымга, оран дүвүңде дег-дир.

Кезээде олут чок, ном үндүрер чер биле типография аразыңга организацияның продукциязының шимчээшкенин хынап, кайы ном кайы чадада чоруп турары деп эшкелеп халып турган улуг инженер А.В. Сермакин, кол редактор Ю.Ш. Кюнзегеш, чурукчу И.Я. Кузнецов олар бежен чылдардан эгелээш, дыка үр кады ажилдаан эжишкилер, чаңгыс кабинетке үжүлзээ-даа ажилдап шаг болдулар. Улуг чурукчуга дузалакчылап аныяк чурукчу Владимир Донгак ажилдап кирген. Ол талантылыг чурукчу бо хундерде ында номнарның чурук-каасталгалын бедик шынарлыг күүседип, чүткүлдүг ажилдап турар. Ооң холун дамчып, та чеже номнар эрткен чүве. Уран чүүл училищезиниң чурулга салбырын чаа дооскан аныяк оол Чооду Май-оол баштайгы чогаалчыкчы базынын ном үндүрер черге эгелеп, ном каасталгалыңга салымның көргүзүп, хөй-ле чараш, көрүштүг номнарны номчукурга бараалгаткан.

Тываның ном үндүрер черинге ооң тургустунуп келген чылдарыңдан бээр хөй-ле кижил ажилдаан. Оларның кижил бүрүзү бодунун шаанче балалбас инжи арттырган. Тываның ат-сураглыг чогаалчылары Салим Сүрүң-оол, Юрий Кюнзегеш, Монгуш Кенин-Лопсан, Кызыл-Эник Кудажы, дөгерези Тываның Улустун чогаалчылары, аңаа хөй чылда үрө-түнелдиг ажилдаан болуп турар. Аңгы-аңгы чылдарда аңаа чогаалчылар Салчак Серен, Куулар Аракчаа, Монгуш Очур-оол, Александр Даржай, Эдуард Донгак, Экер-оол Кечил-оол, Куулар Черлиг-оол, Антон Үржаа база Ленинград университетиниң доозукчулары Алексей Делгер-оол, Ондар Доржу ажилдап чорааннар. Чогаалчы Николай Куулар хөй чылдарда аңаа ажилдаан, амгы үеде ол ном үндүрер чериниң кол редактору.

Тываның ном үндүрер черинге ажилдап чораан директорлардан эң үр, 15 чыл, ажилдаан директор — В.Б. Монгуш. Мен бодум хуумда ооң удурткучуларыңа аңаа оң чыл чедир ажилдап чораан болгаш, ол үе доктаап көрейн. Василий Борахөевичиниң директорлап чораан чылдарында ном үндүрер чер продукция бүдүрериниң талазы-биле үрө-түнелдиг ажилдап, чыл санында планын күүседип турган. Ном үндүрериниң планын квартал, чыл санында чедир күүседип турганының барымдаазы — квартал санында шаңнал акшаны, чыл түнелдинде он үш дугаар шалыңы чыл санында ал келгени. Ол үениң иштинде шалың өзүлдөп база болган. Ынчангаш ажилдакчыларның амыдырал-чуртталгалының материалдыг байдалы бедик деңгелге турган үе.

Директорувус ажилга негелделег, шыңгы-даа болза, оюн-баштак аажы-чаңныг ажилдакчыларның амыдырал-чуртталгалыңга сагыш човаачал, херек үеде бодунуң дузазын бо-ла көргүзөр кижил. Коллективниң культуруг дүштанылгалыңча са-

гыш салып чораан.

Байырлалдар хуннерин солун кылдыр эрттирер турган бис. Байырлыг хуралды эрттирер, шаңнал-макталдарны тыпсыр, Март 8-тиң байырлал санында ап чораан белектерим ам-даа мээң амыдыралымда ол кайгамчыктыг эки үелерни сагындырып, улуг үнелиг эт-сөвм бооп чоруур. Коллектив кежигүннериниң төрүттүнген хуннери билдиртпейн эрте бербес, ол хун чарлалдар самбыразыңга байыр чедирген чараш откритканы аскан турар. Мугур харлар коллективтиң езулуг байырлалы болуп турган. Байырлыг хуралга юбиларны шаңнал, мактаар, шайдалганы харлаан кижил эрттирер. Ю.Кюнзегештин 50, 60 харларын, В.Норбунун, Х.Сюрюно-оолдун, Г.Казанцеваның, А.Чернованың 50 харларын эрттирилзэн чүве. Элзэн каш кижиниң ол коллективке 25 чыл ажилдааның-даа демдеглзэн. Юрий Шойдакович 50 харлааш, хевисти, 60 харлаанда телевизорну, 70-нээш, өңүжү япон телевизорну белекке алган. 25 чыл ол черге ажилдааны дээр тускай бижиктиг стол шагы-биле шаңнаткан. Ол эдилелдер бисте кадалгалыгы арткаан. Бодум 50 харлаанымда кончуг чараш, чылыг, чиик, дүктен кылган чоорганны белекке алган мен. Бо хундерде безин ол чоорганны эштип чор мен, чүгле чоорганның чылыы эвес, ынчангы кады ажилдап чораан эш-өөрүмнүн сагыш-сеткилин чылыы мени ам-даа чинеп чоруур. Ол бүгү эртип турган ажилдарда профэвилел комитетиниң даргазы чораан О.М. Баирниң ажилының үлүг-хуузу эвээш эвес.

Тывага ном парлагалыңың хөгжүп сайзыраарыңга Юрий Шойдакович Кюнзегештин үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг. Ол ном үндүрер черге дөрттен чыл чыгам редакторлап, кол редакторлап ажилдаан.

Юрий Кюнзегештин дорт киржилгези-биле тыва чечен чогаалдың үндөзилекчилери Степан Сарыг-оолдун, Сергей Пюрбюнуң, Салчак Токаның, Виктор Көк-оолдун, Байкара Хөвөңмейниң, Леонид Чадамбаның чогаалдары тыва, орус дылдарга тускай номнар болуп үнгүлзэн. Чүгле оларның эвес, үе-чергеиз ийги салгалдыг чогаалчылары — Монгуш Кенин-Лопсанның, Салчак Тамбаның, Салим Сүрүң-оолдун, Олег Сувакпиттин, Кызыл-Эник Кудажының, Алексей Аралчорунун эвак оларның соондан келген Александр Даржайның, Куулар Черлиг-оолдун, Монгуш Өлчөй-оолдун, Экер-оол Кечил-оолдун, аныяктар Николай Кууларның, Антон Үржааның болгаш оон-даа өскө хөй-хөй чогаалчыларның номнары чырык көөр аас-кежиктиг болган.

Кол редакторлап тура, Юрий Шойдакович Кюнзегеш бодунун эргезинге ажилдап турган редакторлар, корректорларны бодалын дыка кичээңгейлиг, хундүткелдиг дыңнаар чораан. Дөрт он чылдар дургузунда ном үндүрер чериниң өрзэлдеринге ооң каржы, дүжүметсиг үнү кажан-даа үнүп көрбзэн. Төрүмелинтен топтуг-томаанның болгаш ол кижилерге, ылаңгыя ажилдакчыларыңга, аныч сөс сөңгөп чорбаан. Бодунун ажилын дыка ханы билер чораан, ооң уламындан редакторлар, корректорлар оон дыка-ла хөй ажыктыг чүүлдерни билер, шингээди ап тургулаан. Юрий Шойдакович дыка хөй директорлар-биле ажилдаан, оларның чамдыктары өрү депшип, чамдыктары куду бадып-даа тургулаан. А ол кол редакторга барык-ла назыда ажилдаан.

Юрий Шойдакович Кюнзегештин тыва чечен чогаалга, ном үндүрүлгезинге, культура, уран чүүлдүң хөгжүлдзине кириген үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг. Ооң буянныг ажил-чорудулгалыңга, кижизиг мөзүзүңге, чырык овурунга турскаал болдуруп, Тываның ном үндүрер черинге ооң адын тыпсыры дыка-ла күзенич-дир.

Тываның ном үндүрер черинге хөй чылдарда ажилдап чораан А.В. Сермакин, И.Я. Кузнецов, А.Д. Бородин, Т.Е. Тупицына, А.Д. Сат, Г.М. Казанцева, Н.Д. Хорошкова, А.А. Чернова, З.А. Намзырай, О.Д. Байыр-оол, В.Б. Норбу, Х.Х. Сюрюно-оол ол организацияның хундүлүг хоочуннары.

Кайы-даа үеде ном үндүрер чериниң ажилдакчылары кончуг эп-найыралдыг, артык чугаа-соот, хол-чип-даа турбас, бот-боттарыңа хундүткелдиг коллектив чораан. Амгы үеде ол найыралдыг коллективти ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, парлагалың удуртуп ажилдарыңа каадыржаан, арга-дуржулгалыг директор Шомаадыр Дойлуевич Куулар удуртуп турар.

Дырбак КҮНЗЕГЕШ,
Тываның ном үндүрер чериниң
хоочуну.

ФОТО-МЕДЭЭ

Май 31-ден эгелеп Кызыл хоорайга Россияның билдингир "МТС" ("Мобильные ТелеСистемы") деп саннарлыг телефон харылзаа четкизиниң Тыва Республикада салбыры ажылын эгелээн.

Байырлыг ажыдышыкыга Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы Александр Брокерт, Новосибирск хоорайда "МТС" Макровискээр "Сибирьниң" чиңгине директору Андрей Арндаренко болгаш Тыва Республикада "МТС" салбырының директору А.-С.Сат ажыдышыкын лентазын үзе кескеннер.

Россияда "МТС" саннарлыг телефон 42 млн. абонентилиг, харылзаа талазы-биле ол мурнуку одуругда турар. Саннарлыг телефон харылзааның ажыгакчыларына амгы үеде ачы-дузаны долузу-биле бараалгадып турар.

Кызыл хоорайның болгаш Каа-Хем, Көк-Тей, Эрбек сумуларның чурттакчылары ол телефон таварыштыр харылзажыр аргалыг болур.

Кызылда "МТС"-тиң бирги абонентизи Татьяна Кузнецованы саннарлыг телефон-биле шаңнап турары.

Фото-медээни Василий БАЛЧИЙ-ООЛ кылган.

ТООЛЗУГ, ЧАРАШ ЧАШ НАЗЫН

(Төнчүзү, Эгези 1-ги арында).

Ленин тураскаалының баарына асфальтыга "Уруглар делегейни чуруп тур" деп Улуг Тиилегениң 60 чылынга тураскааткан чурулга мөөрейинге чүс ажыг уруглар киришкен. Янзы-бүрү өнүг чугайлар-биле чураан чуруктар-биле ол кезек оруктун девискээри дола берген. Бичи беш харлыг Надя Папыжай чурук чуррааш, ойнаарактар-биле шаңнаткан. "Чүнү чуруп алдың" деп, сонуургап айтырарымга, Надя шаа-биле тайылбырлады: "Бо хүн-дүр, бо мен-дир мен, бо мээң кукламдыр". Канчал билир, бичи Надя өзүп келгеш, делегейге ат-сурагыг Надя Рушева ышкаш чурукчу болу бээрин. Эр хей, Надюша!

кижизидип, өстүрүп турары дээш өөрүп четтиргенин илередип, чедишкиннерни күзеп, байырлал-биле байыр чедирген.

Кайгамчык солун концерттиң киржикчилери Аныяк көрүкчүнүң театрының бичи артистери "Ойнаарактар сады" деп оюн-көргүзүү-биле чаштарны хей-аът кирген. Атсурагыг "Октай" ансамбли, "Сударушка" танцы бөлүү болгаш хоорайның аңгы-аңгы школаларының өөреникчилери солун күүселделерни бараалгаткан. Ылаңгыя Юра Васильевтиң "Далайжы ырын" көрүкчүлөр демниг адыш часкап, үнелээн.

"Сударушка".

болгаш прическалар мөөрейинин киржикчилериниң театржыткан көргүзүү хөйүнүң кичээнгеин хаара туткан. Республика чергелиг бо мөөрейге кожуннарга эрткен ындыг мөөрейлерниң тиилекчилери — бичи даңгыналар киржи чедип келген. Тожу биле Сүт-Хөл кожуннардан аңгыда шупту черлерден бичи манекенщицалар боттарының талантызын бараалгадып чедип келген. Көрүлдени ыраккы Мөңгүн-Тайганың бичи даңгыналарының оюну-биле доосту. В.Донгактың "Эви" бөлүүнүң даңгыналарындан олар дудак чок-тур дээрзин көрүкчүлөр чугалажып турду.

Национал хөгжүм херекселдериниң мөөрейинге Бай-Тайгадан ат-сурагыг ус-шеверлекчи Владимир Салчак чонар-даштан чазан бызаанчыны эккелген. Ол мөөрейниң чаа ажыдышыкыны болган деп болур. Үнелеп четпес аар өртектиг, ховар ажылын Владимир Шөмбүлович Тываның күрүнениң национал оркестринге белек кылдыр сөннээн. Оркестриниң дирижеру Аяна Монгушка бызаанчыны байырлыг байдалга тыпсып турда, чыылганнар мастерге адыш часкап, байыр чедирди.

Бо солун ярмарка-делгелгениң мода база прическаның мөөрейиниң тиилекчилерин июнь 2-де Улусчу чогадылга бажыңыга болур түннел оюн-көргүзүлгө соонда шаңнап-мактаар.

Уруглар байырлалында бичи чадаг-тергелер чарыжы, хар-назы аайы-биле бөлүктөргө чаргаш, бичи мөгелер хүрежи база болган. "Найырал", "Отчугаш" кино-театрларына ол хүн уруглар халас киноларны көөр аргалыг болган. Күрүне филармониязынга "Уруглар филармониязының" концерти, а театрда "Мини-мисс-2005" мөөрей эрткен. Ол дугайында дараазында солундан номчуур силер.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тирттырган чуруктары.

Жюри кежигүннери.

Шынап-ла, кандыг чуруктарны чок дээр! Кыстар колдуунда чечкертни, чимистерлиг ыяштарны, садтарны, тоолдардан даңгыналарны чуруп турары илдең. А оолдар шериг самолеттарны, танкыларны, амгы үениң күштүг ракеталарын, фантастиктиг киноларның маадырларын чуруп турары солун. Тиилекчилер белекчигештер-биле шаңнаткан.

В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының кирер эжиниң чадазы бо удаада база тускай сцена апарган. Оон баарында узун сандайларны дугаландыр салганы дыка таарымчалыг. Оон мурнунда чылдарда олурар сандайлар чогуңдан хоочуннар — кырган улустары-выс безин концерт-оюнну туруп алгаш көөр таварылгалар турган болгай. Көрүкчүлөр-даа эмгек-жөк. Хүндүлүг президиумда хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы Л.Л.Волгина, хоорайның өөредилге килдизиниң эргелекчизи Г.И.Гостева, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер палатазының даргазы Ю.Ю. Ананын база ТР-ниң Чазак төлээзи Е.К.Матвеева болгаш өскелер-даа. Уругларның концерт программазы-биле чергелештир хүндүлүг аалчылар сес ап чүве чугалааш, уругларга, башкыларга, кижизидикчи башкыларга болгаш ада-иелерге кайгамчык салым-чаянныг, кадыксергек, хөглүг-омак чаштарны

Мода көргүзүү.

ден аңгыда, ырлар талантызы-биле хамыкты кайгадып, "Бичи фея" деп ырыны езулуг артисттер-зиг кылдыр ырлап күүсеткенин шупту чаптап ханмаан.

Эки турачылар кудумчузунга Улуг Тиилегениң 60 чылынга тураскааткан ярмарка-делгелге болган. Ында кожуннардан болгаш Кызыл хоорайдан уруглар албан черлериниң, школалар коллективтериниң чогадыкчы ажылдарын делгээп: аш-чемден эгелээш, аргаан, даараан, чазан янзы-бүрү ажылдарны оон көрүп болур. Оон аңгыда фото-чуруктар делгелге, Ада-чурттуң Улуг дайынының 60 чылынга тураскааткан хана солуннар, стендлер дыка солун. Уругларның туризм төвүнүң стенинден ол коллективтиң ажылындан бичи туристер Мөңгүн-Тайганың эдээнде, Хиндиктиг-Хөлде, Тожуда, Бай-Тайгада, Сүт-Хөлде аян-чорук кылып чеде берген турарын фото-чуруктарда көргүскен. Межегей школазының "Бойдус болгаш фантазия" деп ажылы, 5 дугаар школа-гимназияны чымчак ойнаарактар делгелге, Шуурмак ортумак школазының национал хептери дээш, чүдаа бар.

С.Токаның херек тураскаалының баарына уругларның мода

Эрзин кожунунуң Төлээлекчилер хуралы, кожун болгаш суму чагыргалары Эрзин сумузуңуң чурттакчылары

Руслан Васильевич ШОУНЗУННУҢ

2005 чылдың май 27-де озал-ондакка таварышкаш амы-тыныңдан чарылганы-биле оон өг-бүлезинге, ада-иезинге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Эрзин кожунунуң Төлээлекчилер хуралы, кожун болгаш суму чагыргалары Эрзин сумузуңуң чурттакчылары

Василий Калбаевич, Наталья Томуровна Намзырайлар, оглу Буян, уруу Буяна, дунмалары Буяна, Адис оларның 2005 чылдың май 27-де озал-ондакка таварышкаш амы-тыныңдан чарылганы-биле оларныг олунга, дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Июль 6-да Индияга Чырыткылыг Далай-Лама башкының 70 харлаан байырлалынче баар күзелдиг чүдүкчүлөр июнь 15-ке чедир Тываның Камбы-лама эргелели-биле сүмележип болур.

Тел: 3-87-94.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—1-01-35, кол редакторнун оралакчылары —1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** нинтилеп-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, кедээ ажил-агы, үлетпүр килдистер—1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9607. Чагыг 58.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тывакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчылдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортааки Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүттээн.
Херечиледдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 10011.
ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.